

KÖZLEMÉNYEK

PARÁDI JÓZSEF

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG HATÁRŐRIZETI FELADATAI

1891—1914

A határok őrzésének módjai, formái mindig tükrözték országunk szuverenitását, illetve társadalmi, politikai és gazdasági helyzetét. Mindezek figyelembevételével határőrizetünk fejlődésében a dualizmus kora kulcsfontosságú időszak. Alapvetően két tényező miatt volt nagy jelentősége e kornak a magyar határőrizet történetében.

Az egyik ilyen tényező a nemzeti alapokon nyugvó, az ország szuverenitásából fakadó önálló magyar határőrizeti struktúra kiépülése. A magyar történelem sajátos alakulásából adódóan a mohácsi csata után az ország hosszú időre elvesztette teljes szuverenitását.

Ennek az volt a következménye, hogy a török kiűzése után — az ország egységének helyreállítását követően — sem jöhetett létre nemzeti határőrizeti szerv, mert az úgynevezett katonai határőrvidék a Habsburg-birodalom hadseregének speciális részeként működött. A határőrvidéket a török veszély elleni védekezésül hozták létre és a Török- és Habsburg-birodalom határain funkcionáltatták, zömében nemzetiség lakta területen.¹ A magyarországi rendek azonban sérelmesnek tartották, hogy a Szent István koronája alá tartozó területek egy része felett, a katonai határőrvidék területén, a császári hadsereg rendelkezett. Az uralkodó a Kárpát-medence e részén a hatalmat a magyar uralkodó osztály mellőzésével gyakorolta. A vármegyék fennhatóságának, a birtokosok jogosultságainak kiterjedése — a katonai határőrvidéket illetően — évszázados huzavona tárgyává vált. Az uralkodók általában elvileg elismerték a magyar igényeket, ám a katonai határőrvidék fennállása idején azok realizálását nem tartották lehetségesnek. A Habsburg-ház — birodalmának külső erőkkal szembeni védelme mellett — magyarországi pozíciójának egyik erősítő tényezőjét is látta a katonai határőrvidék fenntartásában.

Az erdélyi határőrvidék megszüntetése után sem alakulhatott ki az ország államapparátusába tartozó határőrizeti szerv, hanem összbirodalmi vámfeladatokat végrehajtó szervezeteket alakított ki a császár Erdély és Havasalföld határain, melyek a bécsi adminisztráció alá tartoztak.² Magyarországnak az osztrák örökös tartományok irányában határőrizeti szerve nem volt.

Az 1848—49-es szabadságharc leverését követően a neoabszolutizmus időszakában a meglévő magyar hatóságokat is megszüntették, helyükbe az osztrák államapparátus lépett.

¹ MTT 1873/XVIII. tc. indoklása. A jegyzetekben alkalmazott rövidítések feloldását l. a *Függelékben!*

² Dr. Szita János: A burzsoá pénzügyi jog és pénzügyigazgatás kezdete Magyarországon 1848—1867. Pécs, 1979. Kandidátusi értekezés, 40. o.

Változásra akkor nyílt lehetőség, amikor az ország nem tökéletes formában ugyan — hiszen a kül-, had- és pénzügy közös maradt — de az 1867-es kiegyezéssel részlegesen visszanyerte önállóságát.³

Határőrizet vonatkozásában az első lépés volt a határok szuverén őrzésének megteremtése, az, hogy az osztrák Finanzwache helyébe létrehozták a magyar pénzügyőrséget. Az új pénzügyőrség már a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium alárendeltségébe tartozott ugyan, de a kezdeti időszakban még csupán a birodalmi Finanzwache másolata volt, mert az ügyintézés módja az osztrák mintát követte, még a szolgálati szabályzatok is az eredeti német nyelvű leírások magyar fordításai voltak.⁴ A szervezet azonban lassan, de folyamatosan alkalmazkodott az ország szokásaihoz, igényeihez. A m. kir. pénzügyőrség azonban nem a teljes határt őrizte, hanem csupán a vámhatárokat.

A nemzeti határőrizeti rendszer kiépítésén belül további lépést jelentett az ugyancsak osztrák minta alapján közösen működő vám- és adóhivatalok szétválasztása. Ezzel — legalábbis a vámhatárok tekintetében — új elem épült be a magyar határőrizetbe, a független vámhivatalok rendszere.⁵

1872-ig Magyarország határainak egy részét a magyar pénzügyi szervek mellett a Császári és Királyi Hadsereg határőrvidéke is őrizte. A császár a magyar uralkodó osztály erőteljes nyomására 1885-re teljes egészében felszámolta a határőrvidéket.⁶

Az 1848-as Jelačić-féle hadjárat óta a magyar közvélemény fokozott ellen-szenvet tanúsított a katonai határőrvidék intézménye iránt. A katonai határőrvidéknek Horvát- illetve Magyarország közigazgatási és gazdasági szervezetébe történő teljes integrálódása lehetővé tette azt, hogy ezen vidéken is meginduljon a — történelmi Magyarország más peremkerületeihez hasonló — viszonylag dinamikus kapitalista fejlődés. Egyben megfosztotta az osztrák reakciót egy olyan eszköztől, mellyel — az 1848—1849-es eseményekhez hasonlóan — esetleg hátbatámadhatta volna az országot. A dualizmus későbbi szakaszában osztrák részről készült is tervzet a belpolitikai válságnak katonai erővel történő megoldására. Ekkor már a volt katonai határőrvidékkel mint területi bázissal, lakosságával mint rövid időn belül hadrafogható és a császári befolyás alatt álló személyi állománnyal nem számolhattak.⁷

A katonai határőrvidék megszüntetésével az ország határa lényegében őrizetlen maradt, leszámítva a szerb-magyar és a román-magyar határon a m. kir. pénzügyőrség területileg illetékes csapatai által végrehajtott minimális járőrözést.⁸

A m. kir. csendőrségnek a határőrizetbe történő bevonása 1891-ben megerősítette ugyan a szerb-magyar és a román-magyar határszakasz őrzését, de még mindig nem oldotta meg az ország teljes határának őrizetét. Erre a m. kir. határrendőrség teljes kiépítésekor került sor, az 1900-as évek elején.⁹

Talán mai szemmel kissé lassú folyamatként, de mégis csak a dualizmus korszaka az az időszak, amikor kialakult az ország államszervezetébe tartozó, a törvényhozó testületnek alárendelt határőrizeti szerv és ezzel a magyar helyzetet tükröző szolgálati rendszer. Nagy erénye a századforduló határőrizeti szolgálati rendszerének, hogy átvett tapasztalatokat — elsősorban osztrák birodalmi határőrizeti szervektől — és azokat alkotó módon alkalmazta a magyarországi sajátosságokra.

Az országtól idegen határőrizeti szervek kiiktatása és helyettük nemzeti szerve-

3 *Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp., 1976. 97—101. o.

4 A pénzügyi törvények és szabályok hivatalos összeállítása 1868. Buda 1868. 5. o.

5 A m. kir. pénzügyminisztérium öt évi működése 1867—1871. Buda, 1871. 59—63o.

6 MTT 1885/XXIV. tc.

7 *Kurt Peball—Günther E. Rothenberg*: Az „U”-ügy. (Magyarország tervezett megszállása a cs. és kir. hadsereg által 1905 őszén.) Hadtörténelmi Közlemények, 1970. 4. szám 724—663. o.

8 A m. kir. pénzügyőrség szervezetére és szolgálatára vonatkozó szabályok, utasítások és rendeletek gyűjteménye. Bp., 1894. 94—97. o.

9 MTT 1903/VIII. tc.

zetek létrehozása mellett a korszak másik legjelentősebb határőrizeti vonatkozású eredménye az volt, hogy a feudális maradványokat megszüntették a határőrizetben. A katonai határőrvidék lényegében feudális alapon működött, mert a császár adómentes földhasználatot biztosított a határvidéken élő nagycsaládoknak, egyes férfitagok katonáskodása ellenében. A katonai határőrvidék felszámolásakor megszűnt az utolsó feudális elem határőrizetünkben. A dualizmuskori magyar állam határőrizeti szervei már polgári szervezetek voltak.

A határszéli csendőrség létrehozása és működése ebbe a — határőrizetünknek alapvetően pozitív irányú — fejlődési folyamatába illeszkedik.

A csendőrség kialakulása és kiépülése a Habsburg-birodalomban

A csendőrség intézménye francia eredetű. Eredetileg elsősorban nem belső rendfenntartó erőként működött, hanem a hadsereg része volt.

A nagy francia forradalom idején a „gens d' armes” csapatokat már katonai rendőrségként alkalmazták. Ebből szervezte meg Napóleon császár a közbiztonsági katonai őrtestületét, melynek elnevezése a „gens d' armes” maradt. A hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő rendőrség eredetileg lovas alakulat volt. A rendfenntartási feladatokra rendelt csendőrség már gyalogosokból és lovasokból állt. Szervezése azonban a kor lovassági katonai szervezetére hasonlított legjobban. A XIX. század elején azonban a francia csendőrség ezredekéből, az ezredek osztályokból, az osztályok szárnyakból, a szárnyak pedig szakaszokból álltak. A legénységet háborúviselt, ki próbált katonákból állították össze.¹⁰

A csendőrség intézményét, francia mintára, a napóleoni császárság vonzáskörébe tartozó itáliai és németalföldi államok is átvették. Így jött létre a csendőrség Lombardiában is. Lombardiának ismételt osztrák fennhatóság alá kerülése nyomán a Habsburgok a lombardiai csendőrezret nem oszlatták fel, hanem eredeti funkciójának megfelelően alkalmazták. A lombardiai csendőrezred legénysége a tartomány lakosságából került ki, a vezényleti nyelvét németre változtatták ugyan, de a belsőszolgálati és igazgatási nyelv 1850-ig olasz maradt. Ekkor az ezred személyi állományának kétötöd része gyalogosokból, háromötöd része lovasokból állt, a működési területe pedig Dél-Tirolra is kiterjedt. Az ezred öt századra, a századok két szárnyra, a szárnyak két szakaszra oszlottak. Háború esetén a lombardiai csendőrség — ezzel a szervezéssel — a hadsereg kötelékében rendészeti feladatokat látott el. Békeidőben a szakaszok őrsőkre tagozódtak és közbiztonsági szolgálatot teljesítettek. Az ezred létszáma 1 012 fő volt. A szolgálati időt 16 évben állapították meg, melyből az első három év próbaszolgálatot jelentett. A csendőri szolgálatra önként jelentkezők köréből választották ki a személyi állományt, amely speciális képzésben részesült.

Az 1848—49-es szabadságharc leverése után a Habsburgok az önkényuralmi rendszerre tértek át az egész Birodalomban. Ebbe az új államigazgatási struktúrába kíváloán illett a csendőrség intézménye. Bach osztrák belügyminiszter javaslata alapján Magyarországon először 1849 augusztusában pozsonyi székhellyel, majd 1850 január 6-án győri székhellyel állították fel csendőrezredekét. A Monarchia többi részén 1850 tavaszán kezdték meg a csendőrség szervezését.

Először 16 ezredet hoztak létre, majd 1854-ben még három ezredet szerveztek, melyek közül kettőt Magyarországon létesítettek. Így az öt kormányzói kerületre osztott ország valamennyi kerületére jutott egy csendőrezred. A csendőrség birodalmi felügyelője Kempen János altábornagy volt, aki 1852-től nemcsak a csendőrség, hanem az újonnan létesített rendőrminisztérium irányítását is ellátta. A csendőrség

¹⁰ Preyszli Lóránd: A Magyar Királyi Csendőrség története. Bp., 1920. 10. o.

végso fokon a hadügyminisztérium alárendeltségében funkcionált 1859-ig, amikor szolgálati tekintetben a belügyminisztériumnak rendelték alá. A neoabszolutizmus csendőrségének szervezése 1853-ban fejeződött be, ekkor a csendőrség kötelékében 18 647 fő teljesített szolgálatot.

1860-ban a csendőrség létszámát csökkentették, 10 ezredet hoztak létre 7923 fővel; a birodalmi csendőrséget a lombardiai csendőrezred állománya részesítette kiképzésben. A csendőr legénységet a hadsereg katonái közül válogatták ki. A katonai zsoldnál jóval magasabb illetményt kaptak, szolgálati idejük 8 év volt. A csendőrség intézménye, a tömegek szemében, a neoabszolutizmusnak talán a legellenszenvesebb szervezete volt. A hazafiak üldözésének elsődleges végrehajtása mellett beleszólt a lakosság öltözködésébe, szakállviseletébe is. A magas fogdai díjak arra ösztönözték a csendőrség tagjait, hogy a fogdák mindig tele legyenek. A csendőrség tevékenysége nyomán azonban a vagyon- és közbiztonság is sokat javult.¹¹

A magyarországi csendőrség megszervezésének előzményei körülményei

A kiegyezéskor a Habsburg-csendőrség magyarországi ezredeit felszámolták. Erdélyben és Horvátországban azonban tovább működtek a csendőrezredek Császári és Királyi Csendőr Parancsnokság néven. A szolgálati nyelv a német maradt. Szolgálati tekintetben a magyar belügyminiszternek, ill. a horvát bánnak, minden más vonatkozásban pedig a bécsi hadügyminisztériumnak voltak alárendelve. A magyar kormánynak sikerült elérnie, hogy az uralkodó 1876. március 17-i leiratában elrendelte, hogy a horvátországi és erdélyi csendőrezredeknek a birodalmi hadügyminisztérium hatáskörébe tartozó ügyeit 1876 május 1-től a Magyar Királyi Honvédelmi minisztérium vegye át.¹²

1876. április 24-én a 15 521. eln. sz. honvédelmi miniszteri rendelettel módosították a csendőrség egyenruháját, a legénység kiegészítésének vonatkozásában azonban nem tértek el az 1876-ot megelőző állapottól. A csendőrparancsnokságokat a területileg illetékes honvéd kerületi parancsnokságok közvetlen alárendeltségébe helyezték.

Az 1871-ben kialakított hét honvédkerület közül — melyek parancsnoksága Pestre, Szegedre, Kassára, Pozsonyba, Budára, Kolozsvárra és Zágrábba települt — a VI. kassai és a VII. zágrábi kerületek voltak területileg illetékesek a csendőrkerületeket illetően. E két honvédkerület feladata — a honvédcapatok ellenőrzése, a hadkiegészítő munka helyi irányítása mellett — a csendőralakulatok felügyeletével is bővült.

Később a honvédkerületek hatósági területét a hadtestek működési területével hozták összhangba. Ekkorra azonban a magyarországi csendőrcapatok országos fegyveres testületté fejlődtek és a honvéd kerületektől elkülönültek.

Kezdetben teljesen logikus volt a két csendőralakulatnak a honvéd kerületek alárendelésébe helyezése. A honvédkerületek felügyelete alá tartoztak a m. kir. honvédség különböző csapatai is. Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter pedig a m. kir. honvédség felállításának szükségességét elsősorban azzal indokolta, hogy a magyar kormánynak a belső rend fenntartása érdekében szüksége van katonai erőre, mely az akkori hadsereg nem lehetett. Ha a m. kir. honvédség felállítása nem történik meg, akkor — a kiegyezési törvény értelmében — a meglévő hadsereget kellett volna — Andrássy nézete szerint — két részre osztani, melyből az egyik a magyar hadsereg lett volna.¹³

11 Szinnay Béla: A csendőrség úttörői. Bp., 1920. 41—47. o.

12 Csizmadia Andor: A dualizmus korának állam és jogtörténeti kérdései. Bp., 1968. 24—31. o.

13 Galántai József: A Habsburg-monarchia alkonya. Bp., 1987. 102. o.

A magyar korona területén működő csendőrség szolgálati idejét három évre szállították le. Honvédtiszteknek az erdélyi és horvátországi csendőrséghez próbaszolgálatra történő beosztását a honvédelmi miniszter engedélyezte. A legénység zsoldja évi 400—600 korona között mozgott — a rendfokozattól és beosztástól függően.

Az erdélyi, illetve horvátországi csendőrség szervezete ekkor négy lépcsős volt. Az országos csendőrpapancsnokság (Lands Gens d' armerie — Regiment) szárnyakra (Flügel) a szárnyak szakaszokra (Zug) a szakaszok őrsőkre (Posten) oszlottak. A magyar kormány által 1876-ban átvett két csendőrkerület létszáma 1 301 fő volt. Erdélyben 15 tiszttel vezénylettel 792 főnyi legénység, Horvát-Szlávnországra pedig 11 tiszttel parancsnoksága alatt 483 főnyi legénység látott el szolgálatot.¹⁴

A történelmi Magyarországnak Erdély és Horvátország nélküli részén az 1867. május 23-i rendelet megszüntette a csendőrséget. A kiegyezést követően a vármegyékben visszaállították a pandúr-intézményt.

A kiegyezést követően a vármegyék rendfenntartói szempontból csendbiztos kerületre oszlottak, élükön a csendbiztos állt. Őket a főispán nevezte ki. A csendbiztosok irányításával látták el a szolgálatukat a pandúrok, akiket az alispán vagy a szolgabíró nevezett ki. A rendfenntartás hagyományosan a vármegyék belügyének számított. A rendőri szervezet, a működési szabályok vármegyénként változtak. A legénységet rosszul fizették, írni, olvasni is alig tudtak.¹⁵

Az egész országra kiterjedő csendőrségi intézmény kialakítását 1880-ban kezdték el, de már nem a Habsburg-ház hanem a magyar uralkodó osztály fennhatósága alatt. 1880 novemberében Szende Béla honvédelmi miniszter benyújtotta a képviselőháznak a m. kir. csendőrség állományának kiegészítéséről, Tisza Kálmán miniszterelnök pedig a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló törvényjavaslatát. Ez utóbbi a m. kir. csendőrségnek az egész ország területén történő megszervezéséről szólt.¹⁶

A m. kir. csendőrség felállítása szervesen illeszkedett a polgárságnak és a nagybirtokos arisztokráciának a kiegyezés utáni államigazgatás kiépítésére vonatkozó elképzeléseibe. Ezen társadalmi erők centrális közigazgatást kívántak létrehozni. Ezzel szemben a gentry réteg a megyei önállóság megőrzésében látta hatalmi pozíciójának védelmét. Az érdekellettek tükröződtek a képviselőházi vitában is, mely a csendőrségi törvényjavaslatok szavazásakor alakult ki. Több irányból támadták a m. kir. csendőrség felállítását elrendelő 1881/III tc.-ja javaslatot. Orbán Balázs kifejtette az irányú aggodalmát, hogy az új fegyveres testület a kormány támasza lesz a választásoknál. Szederkényi képviselő a karhatalomnak a polgári kormány kezéből történő kiengedését bírálta. Volt aki, mint Irányi Dániel, „a törvényhatóságok önkormányzati jogának fenntartása alapján” új tervezetet akart készíttetni a belügyminiszterrel a leendő karhatalom felállítására vonatkozóan. Voltak olyanok is, mint Mocsári Lajos, akik a megyék eddigi közbiztonsági szervezetét kívánták újjászervezni. A törvényjavaslatot végül — két napi vita után — lényegében eredeti formájában fogadta el a képviselőház. Az 1881/III. törvényeket az uralkodó 1881. február 14-én szentesítette.¹⁷

A vármegyék ezzel elvesztették pandúr-szervezetüket. A m. kir. csendőrség létrehozását szükségessé tette a csendbiztos rendszer rossz hatásfokú bűnüldöző tevékenysége. A társadalmi fejlődéssel — a kor technikai vívmányainak alkalmazásával a termelésben és az élet más területén —, valamint a közlekedés rohamos változásával a bűnözés is módosult. A polgári fejlődés útjára lépett állam kormányának szüksége volt az egész ország területére kiterjedő — centrális vezetés alatt álló —

14 *Jakabffy L.*: Híven, becsülettel, vitézül. Bp., 1905. 31. o.

15 *Tisza Miksa*: Magyarország rendőrségének története a legrégebb időktől 1912-ig. Igló, 1913. 47. o.

16 Országgyűlési iratok 1880. november havi jegyzőkönyve.

17 MTT 1881/III. tc.

rendfenntartó erőre. A Magyar Királyi Csendőrség személyi és fegyelmi vonatkozásban a honvédelmi miniszter, szolgálati tekintetben pedig a belügyminiszter alá tartozott. A m. kir. csendőrség szervezeti felépítése megegyezett az erdélyi csendőrség szervezetével. 1884-ben a csendőrség már az egész ország területén működött. Ekkor hat kerületre, 23 szárnyra, 55 szakaszra és 882 őrsre oszlott, a létszám pedig 115 tiszt és 5 052 főnyi legénység volt.

A m. kir. csendőrség legénységi állományát a Monarchia fegyveres erejében szolgálatot teljesítő magyar állampolgárságú katonák köréből választották ki önkéntes jelentkezés alapján. A m. kir. csendőrség felállításakor a tisztikart részben a honvédségi tisztekből, részben pedig a — főispánok által kiválogatott és javasolt — volt csendbiztosokból állították össze, akik részére — szakmai képzés céljából — a Ludovica Akadémián több turnusban tanfolyamot indítottak. Az altisztek kiképzésére Déván — a csendőrség teljes kiépítéséig — altiszti iskolát hoztak létre.¹⁸

A csendőrség működését az országgyűlés új törvény alkotásával szabályozta. Az 1. §. meghatározta a fegyveres testület jellegét.

„1. A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett m. kir. csendőrség állítatik fel.”

A történelmi Magyarország területét hat csendőrparancsnokság alárendeltségében hat csendőrkerületre osztották Kolozsvár, Szeged, Budapest, Kassa, Pozsony, Székesfehérvár székhellyel. A későbbiek folyamán a csendőrkerületek számát nyolcra növelték. Az első világháború utolsó időszakában a m. kir. belügyminisztérium csendőrségi osztálya konkrét tervet dolgozott ki a m. kir. csendőrség megerősítésére. Ennek keretében a létszámot és a szervezeti egységek számát is tekintélyes mértékben növelték volna. A tervezetet azonban már nem tudták végrehajtani, mert egyrészt az ország jelentős területére a győztes csapatok vonultak be, másrészt a forradalmi események megelőzték a m. kir. csendőrség fejlesztésére vonatkozó elképzelések megvalósítását.

A törvény felhatalmazta a belügyminisztert arra, hogy a szolgálat érdekében a csendőrkerületek hatósági területét módosíthassa. A belügyminiszternek kötelessége volt — záros határidőn belül — törvényjavaslatot terjeszteni az országgyűlés elé a városok közbiztonsági teendőinek ellátására.

A városok közbiztonsági helyzetét úgy rendezték, hogy mind a kül-, mind a belterületeken a rendet a városi rendőrségek tartják fenn. Szükség esetén azonban — térítés ellenében — a városok is igénybe vehették a m. kir. csendőrség alakulatait a közbiztonság helyreállítása érdekében.

A m. kir. csendőrséget nem egy időpontban, hanem szakaszosan állították fel. Először a szegedi II. csendőrkerületet szervezték meg 1882. január 1-re. A m. kir. csendőrség költségei a belügyi tárca költségvetését terhelték. A testület szolgálati tekintetben a belügy-, személyi és fegyelmi téren pedig a honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozott. A csendőrségi tisztek kinevezését az uralkodóhoz kellett felterjeszteni a honvédelmi- és a belügyminiszter közös javaslata alapján.

A megyei rendőrségek azon tagjai számára, akiket a m. kir. csendőrség nem vett át, végkielégítést biztosítottak.

A m. kir. csendőrség szolgálati szabályzatának, öltözetének és fegyverzetének megállapítását a testület felállítását elrendelő törvény a honvédelmi és belügyminiszterre bízta.

¹⁸ OL BM R i. 3170. sz.

A m. kir. csendőrség teljes személyi állománya nyugdíjjogosult volt. A nyugdíj-szabályzat elkészítésével a törvényhozó testület a honvédelmi minisztert bízta meg.¹⁹

A csendőrségi legénység állományának kiegészítését törvényben határozták meg. A törvényben foglaltak eredményes megvalósítása érdekében külön végrehajtási utasítás is készült, melyekben megfogalmazták azt, hogy a m. kir. csendőrséghez felvételeket kérhették azok a magyar állampolgárok, akik

- katonaviseltek voltak,
- a sorkatonai kötelezettség utolsó harmadában álltak,
- bizonyos fizikai adottságok mellett (testmagasság, egészségi állapot stb.),
- az erkölcsi kívánalmaknak is megfeleltek (büntetlen előélet, tartozás-nélküliség stb.),
- 20 évnél fiatalabbak és 40 évnél idősebbek nem voltak,
- nőtlenek, vagy gyermektelen özvegyek voltak,
- írni-olvasni tudtak és a négy számtani alapl műveletet ismerték,
- a leendő szolgálati helyükön a lakosság anyanyelvét beszélték.²⁰

*A Magyar Királyi Csendőrség szervezeti felépítése,
szolgálati feladatai, személyi állománya,
felszerelése és fegyverzete*

A m. kir. csendőrség szolgálati felépítése fokozatosan alakult ki. Az 1900-as évek elejére már kiforrot struktúrával bírt. Az egyes vezetési szintek minden tekintetben jól elválaszthatók voltak. A m. kir. csendőrségénél hét lépcsős szervezet jött létre.

I. A Szent István koronájához tartozó területek csendőrségének felügyelője.

II. Csendőrkerületi parancsnokságok: Országos Magyar Királyi Csendőriskola (Nagyvárad); Magyar Királyi Csendőrség; Felszerelési Anyagraktár (Budapest).

III. Kikülönített törzstisztek (csak a szerb és román határ mentén)

IV. Szárnyparancsnokságok és pót szárny-parancsnokságok a III. sz. (budapesti) csendőrkerület-parancsnoksághoz utalva; mint különleges szárnyparancsnokság működött a Magyar Királyi Csendőrség Pótlóavató Bizottság (Budapest) és a Magyar Királyi Csendőrség Pótlóidomító Osztály (Kiskunhalas)

V. Szakaszparancsnokságok. A budapesti csendőrkerületparancsnokság közvetlen alárendeltségében különleges szakaszparancsnokságként működött a csendőrtiszti különítmény Gödöllőn.

VI. Járás, őrs (különítményparancsnokságok)

VII. Nyári őrsök (csak az Osztrák—Magyar Monarchián kívüli országokkal közös magyar határ mentén)²¹

A csendőrcsapatok csendőrkerületekből álltak. A csendőrkerületek a törzsből (beosztott törzstisztek, segédtisztek ügyészi tiszt, számvevőség), pót szárnyakból és

¹⁹ MTT 1881/III. tc.

²⁰ MTT 1881/II. tc. és SZUCS 1025—1026. o.

²¹ Preyszl: i. m. 106—108. o.

szárnyakból, a szárnyak szakaszokból, a szakaszok járásokból, a járások őrsökből (gyalog, lovas), kivételesen (állandó vagy ideiglenes) különítményekből álltak.

Minden parancsnokság felügyeleti körlete és látszáma akkora volt, hogy azt a parancsnok behatóan felügyelni, alárendeltjeit parancsnokolni, oktatni és irányítani képes lehetett. E szerint egy kerület 6—8 szárnyból, egy szárny 2—3 szakaszból, egy szakasz 2—4 járásból, járásonként 3—6 — lehetőleg egy közigazgatási járás területén fekvő — őrsből állt.²²

A m. kir. csendőrség és a Magyar Királyi Horváth—Szlavón Csendőrség felett állt a katonai parancsnokság, továbbá a fegyelem és a katonai rend, valamint a pénzügyi, anyagi gazdálkodás feletti felügyelet jogát a magyar szent korona országaihoz tartozó csendőrség felügyelője gyakorolta, aki a katonai vezetési és fegyelmi ügyekben is közvetlenül a honvédelmi miniszternek volt alárendelve.

A csendőrségi felügyelő a közbiztonsági szolgálat teljesítése, valamint a vonatkozó törvények és szabályok helyes betartásának ellenőrzése során észlelt fogyatékoságokról és hiányosságokról jelentéseit és javaslatait a honvédelmi- és belügyminiszternek, illetve a horvát bánnak terjesztette fel. A felügyelő altábornagyi, vagy vezérőrnagyi rendfokozattal bírt. Rendszerint a csendőrség állományából nevezték ki.

A felügyelőhelyettesi beosztás vezérőrnagyi hely volt.

A felügyelő segédtisztje csendőr százados, igazságügyi előadója honvéd törzshadbíró volt. A felügyelőséghez írnoki és egyéb teendők végzésére megfelelő számú segéd- és szolgaszemélyzet volt rendszeresítve. A felügyelőséghez tartozó összes személyek illetékei a honvédelmi tárcát terhelték.²³

A m. kir. honvédelmi és belügyminisztériumban a csendőrségi ügyek intézésére külön osztályokat állítottak fel. Ezen osztályok élén 1—1 csendőr ezredes állt. Szolgálatételre törzs- és főtisztek voltak — a szükségnek megfelelően — berendelve az osztályokra.²⁴

A m. kir. honvédelmi minisztériumban a csendőrségi ügyosztályt a csendőrségnek az egész országra történő kiterjesztése során már létrehozták. A m. kir. belügyminisztériumban 1904-ben szerveztek külön csendőrségi osztályt. Mindkét minisztériumban a csendőrségi osztályok a Monarchia összeomlásáig működtek. 1897-ben hozták létre a csendőrségi felügyelőséget. Ezt megelőzően, a m. kir. csendőrség a m. kir. honvéd főparancsnokság ügynevezett bírói hatalma alatt állt és a csendőrkerületeket a honvédkerületi- és dandárparancsnokok is szemlézték. A dualizmus időszakában az alapvető szervezeti struktúra — mely szerint az ország területe csendőrkerületekre, a kerületek szárnyakra, a szárnyak szakaszokra, a szakaszok pedig őrsökre oszlottak — nem változott. Némileg módosította a szervezeti felépítést az 1899. január 1-én hatályba lépő új polgári bűnvádi perrendtartás, mely a m. kir. csendőrség nyomozási eljárását korrigálta. Ennek alapján a csendőrtisztek nem minősültek rendőri közegnek. Korábban olyan gyakorlat alakult ki, hogy a csendőrtisztek fontosabb esetekben személyesen vezették a nyomozást. A törvény alapján — a nyomozati munkából kieső csendőrtisztek pótlására — hozták létre 1904-től a járásparancsnokságokat.

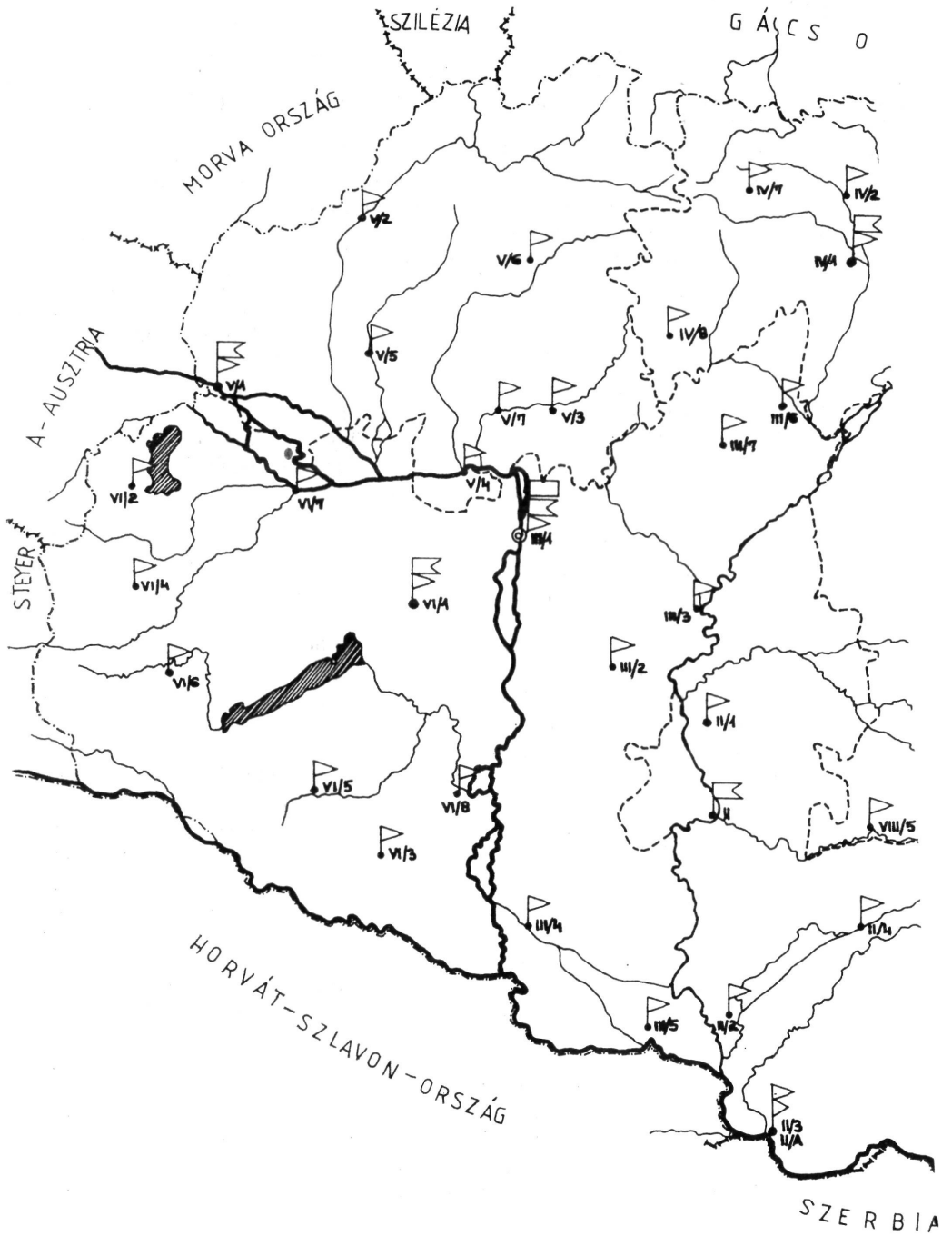
Ugyancsak 1904-ben alapították a Magyar Királyi Csendőrség Felszerelési és Anyagraktárát. A csendőrség központi anyagraktára létrehozásának alapvetően két oka volt. Egyrészt a m. kir. csendőrfelügyelőség létrehozásával szervezetileg távolodott a m. kir. honvédségtől — bár teljesen nem szakadt el —, másrészt pedig — a szervezet fejlődése folytán — a korabeli honvéd alakulatokétól fegyverzete és felszerelése némileg eltérővé vált. Az anyagraktár két tiszt vezetése alatt állt, a parancs-

²² Uo. 112—115. o.

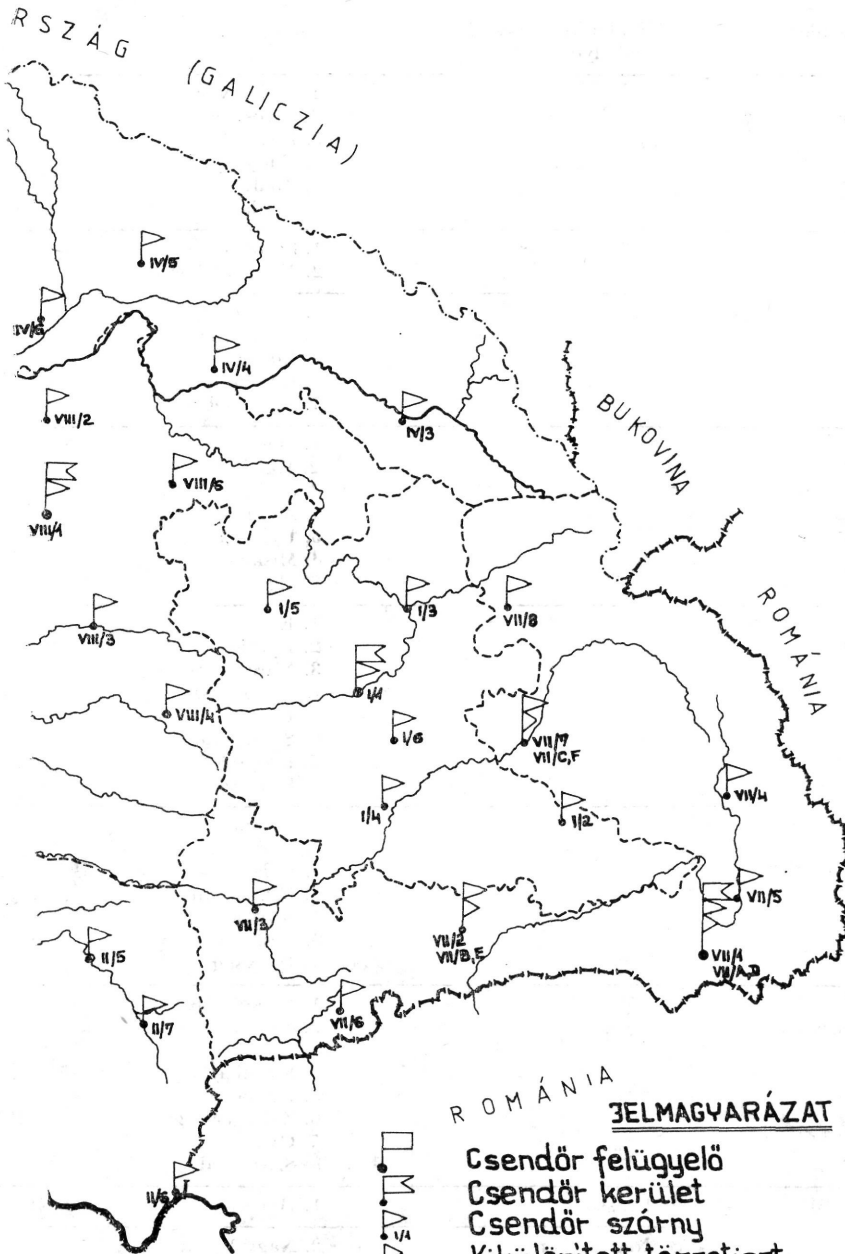
²³ Uo. 109—111. o.

²⁴ Magyarország Tiszti Cim és Névtára. Bp., 1913. M. kir. honvédelmi minisztériumi fejezet.

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG KERÜLET- ÉS SZÁRNYPARANCSS

NOKSÁGAI A KIKÜLÖNÍTETT TÖRZSTISZTEK SZÉKHELYÉVEL

ROMÁNIA 3ELMAGYARÁZAT

- Csendőr felügyelő
- Csendőr kerület
- Csendőr szárny
- Kikülönített törzstiszt

----- m.kir. csendőrkerület működési területének határa

KIMUTATÁS

a m. kir. csendőrség 1912. évi július hó 1-től kezdődőleg
érvénybe lépő új beosztásáról.

(A 64—65. oldalon látható térkép magyarázatával!)

Csendőrkertület	Kikülönített törzstiszt székhelye	Szárny
I. sz. Kolozsvár		1. Kolozsvár 2. Segesvár 3. Dés 4. Nagyenyed 5. Zilah 6. Torda
II. sz. Szeged	A Pancsova	1. Szentés 2. Nagybecskerek 3. Pancsova 4. Temesvár 5. Lugos 6. Orsova 7. Karánsebes
III. sz. Budapest		1. Budapest 2. Kecskemét 3. Szolnok 4. Zombor 5. Újvidék 6. Miskolc 7. Eger
IV. sz. Kassa		1. Kassa 2. Eperjes 3. Máramaros 4. Beregszász 5. Ungvár 6. Sátoraljaújhely 7. Lőcse 8. Rimaszombat
V. sz. Pozsony		1. Pozsony 2. Trencsén 3. Balassagyarmat 4. Esztergom 5. Nyitra 6. Besztercebánya 7. Ipolyság
VI. sz. Székesfehérvár		1. Székesfehérvár 2. Sopron 3. Pécs 4. Szombathely 5. Kaposvár 6. Zalaegerszeg 7. Győr 8. Szekszárd
VII. sz. Brassó	A Brassó	1. Brassó
	B Nagyszében	2. Nagyszében 3. Déva
	C Marosvásárhely	4. Csíkszereda
	D Brassó	5. Sepsiszentgyörgy

Csendőrkerület	Kikülönített törzstiszt székhelye	Szárny
	E Nagyszeben	6. Petrozsény
	F Marosvásárhely	7. Marosvásárhely 8. Beszterce
VIII. sz. Debrecen		1. Debrecen 2. Nyíregyháza 3. Nagyvárad 4. Belényes 5. Arad 6. Nagykároly

noki beosztás főtanácsosi ranggal, az ún. átvevő tiszti munkakör pedig századosi ranggal járt. Rajtuk kívül hat törzsőrmester és a szolgaszemélyzet dolgozott az anyagraktárban.

1907-ben szervezték meg, a m. kir. csendőrség lovakkal történő ellátásának biztosítása érdekében a Magyar Királyi Csendőrség Pótlóidomító Osztályt, mely először Zomborban működött, majd átköltöztették Kiskunhalasra. A Pótlóidomító Osztályon parancsnoki beosztásban egy tiszt — általában főhadnagy —, alárendeltségében pedig 6—10 altiszt dolgozott. Rajtuk kívül még állatorvost és úgynevezett szolgaszemélyzetet is alkalmaztak.

Az Országos Magyar Királyi Csendőriskola 1909-ben nyílt meg Nagyváradon, korszerű iskolaépületet és felszerelést pedig 1913-ban kapott. Ekkor keresztelték át Magyar Királyi Csendőr Továbbképző és Altiszti Iskolára. Itt hét tiszt tanított tanári beosztásban, századosi és főhadnagyi rendfokozatban. Az iskola parancsnoki beosztása alezredesi hely volt. A tanári karon kívül segédoktatóként tíz altisztet is alkalmaztak. Mint az iskola neve is mutatta, a csendőrlegénység alapképzését nem itt végezték, hanem a csendőrkerületeknél.

1907-re valamennyi csendőrkerületnél létrehozták a pótszárnyat. A pótszárny nem látott el közvetlen szolgálati feladatokat, hatósági területtel sem rendelkezett. Feladatát elsősorban a gazdasági ügyek intézése, a csendőrök ellátása jelentette. A szervezeti egységek száma jelentősen nőtt a megalakulástól az első világháborúig. Természetesen a szervezeti egységek növekedésével a létszám is emelkedett. A m. kir. csendőrség a század végére felzárkózott az osztrák örökös tartományokban 1850 óta megszakítás nélkül működő csendőrséghez.²⁵

1885-ben még — amikor az eredetileg szervezett hat csendőrkerület felállítása már megtörtént — 1200 honvéddel pótolták ideiglenesen a hiányzó csendőrlegénységet. A kerületek kiépítése folyamatosan történt. A csendőrkerületek szolgálatukat szilveszter éjszakáján kezdték meg. Már előzőleg tájékoztak azok felől, akik a közrendre valamilyen formában veszélyt jelentettek. Az ő lefogásukkal kezdték a csendőrök szolgálatukat.

A m. kir. csendőrség szolgálati feladatai széles skálán mozogtak, a baloldali tömegmozgalmak letörésétől kezdve az időnként még előforduló kolerajárványok idején teljesítendő kordonszolgálaton keresztül a különböző köztörvényes bűncselekmények elleni harcig.²⁶

A m. kir. csendőrség eredményesnek mondható bűnüldöző tevékenységéhez — az egész országra kiterjedő egységes szervezeten és szolgálati elveken kívül — valószínűleg az is hozzájárult, hogy a m. kir. csendőrség személyi állománya a társ fegyveres

²⁵ Preyszli: i. m. 122—129. o.

²⁶ CSZSK 1909. 119—126. o.

erőkhöz és testületekhez, valamint a polgári államapparátus beosztottaihoz képest is előnyösebb helyzetben volt. Az előnyösebb helyzetet biztosította többek között az az intézkedés is, hogy a határszéli csendőrség személyi állományából a szerb—magyar és a román—magyar határon szolgálatot teljesítő csendőrök szolgálati idejét 1908-tól duplán számították. Különböző alapítványok is segítették a személyi állomány élet- és szolgálati körülményeit. Az I. Ferenc József alapítvány pl. 21 000 korona értékben járult hozzá a m. kir. csendőrség tagjainak üdültetéséhez, vagy a Berenfeld Mór alapítvány, amely 41 000 korona értékben az elhunyt csendőrök hozzátartozói segélyezésére szolgált.

Az államhatalmon belüli intézkedések is számos előnyt nyújtottak a m. kir. csendőrség tagjainak. A háromgyermekes apák pl. gyermekeként 100 korona családi pótlékot kaptak. A tisztí állomány nyugdíjába beszámították a csendőrségi pótlékot is. Akik a 60. életévükben a 35 éves szolgálati időt még nem töltötték be, azokat a 35. szolgálati évük leteltéig csak ideiglenesen nyugdíjazták. Ezáltal jóval magasabb nyugdíjhoz juthattak. Rendkívül tágan értelmezték a szolgálat ellátásból adódó munkaképesség-csökkenést is. Így lehetővé vált, hogy a tartósan megbetegedett, részlegesen, vagy teljesen szolgálatképtelenné vált csendőrök a fizetésükkel megegyező nyugdíjat kaphassanak. Figyelemre méltó a hatalmon lévők gesztusa a m. kir. csendőrség irányában abban az időszakban, amikor az államapparátusban foglalkoztatottak létszámát megkísérelték csökkenteni, a bürokráciát visszaszorítani, a kiadásokat mérsékelni.²⁷

A m. kir. csendőrség személyi állományát — bár a legénységi állomány elsősorban a szegény sorsú földművesek gyermekei köréből kerültek ki — gondosan válogatták. Az új csendőröket elméleti és gyakorlati oktatás után vezényelték végrehajtó szolgálatra.²⁸

A próbaszolgálatra felvett csendőröket legalább hat heti elméleti oktatás befejezése után — gyakorlati szolgálattételre — olyan őrsökre osztották be, melyek élén kipróbált altisztek álltak. Az elméleti oktatásnak és gyakorlati próbaszolgálatnak együttevée a hat hónapot nem volt szabad meghaladnia. Ezen időtartamot a csendőrnek, ha felvették, a csendőrségi szolgálati idejébe beszámították. Azoknak, akik a csendőrségnél már teljesítettek szolgálatot és onnan önként léptek ki és ismét beléptek, már nem kellett próbaszolgálatot teljesíteniük.

Az altiszti előléptetést huzamosabb ideig végzett kiváló szolgálat ellátáshoz és elméleti vizsgálathoz kötötték. Az őrsvezetővé való előléptetés az altiszti vizsga jó eredményétől függött, melyet a törzsnél elméleti oktatás előzött meg. Valóságos őrmesterré való előléptetésre rendszerint csak olyan altisztek tarthattak igényt, akik a m. kir. csendőrségnél három éven túl szolgáltak, őrsöt — legalább két éven át — kifogástalanul irányítottak, a szakaszparancsnokot helyettesíteni képesek voltak, kiküldetésre alkalmasnak bizonyultak és példás magatartást tanúsítottak.

A csendőr altiszti létszám kiegészítése céljából a csendőrkerület-parancsnokságok állomáshelyén évenként hat hónapig tartó altiszti tanfolyamot állítottak fel, melybe csak nőtlen csendőröket vezényeltek. Az altisztjelölti hallgatók számát a csendőrkerület-parancsnok határozta meg. Ezen tanfolyamokon a vizsgákat a csendőrkerület-parancsnoknak, vagy helyettesének elnöklete alatt, a törzs állomáshelyén lévő szárnyparancsnokból, oktató tisztből és számvivőből álló bizottság által tartották meg.²⁹

A vizsga tárgyai voltak:

„a) a magyar nyelv;

27 CSZSK 1902. 76. o.

28 UCS 1025—1026. o.

29 Uo. 1032—1034. o.

b) iránytan, amennyiben ez az őrsparancsnok szolgálati ügykörének megfelelő fogalmazási készséghez megkívánható;

c) számtan (négy alapművelet és a törtek);

d) a csendőrségi, szervezeti és szolgálati utasítás és az ebben foglaltak, különösen a közbiztonsági szolgálat teljesítésére vonatkozó határozmányok végrehajtási módja;

e) a csendőrkerület-parancsnokság által közölt törvények, rendeletek és oktató természetű parancsok, melyek a csendőrségi szolgálatra vonatkoznak;

f) az őrsiroda vezetése;

g) a csendőrségnél használatban lévő lőfegyver szerkezetéről, kezeléséről, jó karban tartásáról és megvizsgálásáról szóló utasítás;

h) a csendőrség közigazgatásának alapelvei, de csak az őrsparancsnok ügykörének megfelelően szükséges terjedelemben;

i) a szolgálati szabályzat I—III. része és

j) gyakorlati (gyalogság részére és a lovasoknál a lovassági) szabályzat I. része, de csakis azon pontjaira és szakaszaira való szorítkozással melyeknek tudása a csendőr altiszt részére szükséges.”³⁰

A vizsgák eredményét jegyzőkönyvben rögzítették. Kétféle minősítést használtak „Őrsvezetővé leendő előléptetésre alkalmas”-t vagy „egyelőre nem alkalmas”-t. A vizsgajegyzőkönyveket tíz évig a csendőrkerület-parancsnokságon őrizték. Az egyes tantárgyak értékelésére a ma is érvényben lévő 5-ös számjegy rendszert alkalmazták. Alkalmas minősítést csak az kaphatott, aki valamennyi tantárgyból legalább az elégséges osztályzatot elérte.

A tanfolyam ismétlésére hat hónap lejártá után a csendőrkerület-parancsnok adhatott engedélyt.

A vizsgázott altisztjelölteket — beosztás hiányában — címzetes őrsvezetőkké nevezték ki és mint őrsparancsnokhelyetteseket alkalmazták.

1908-tól Nagyváradon, az új központi csendőriskolán folyt az altisztek képzése.

A csendőrtiszti állomány kiegészítése alapvetően két úton történt. Az egyik lehetőség az altisztek előléptetése volt megfelelő képzés után. A szolgálatban kipróbált nőtlen altiszteket, akik jó szolgálati minősítéssel rendelkeztek és megfelelő általános műveltséggel is bírtak, a csendőrkerület-parancsnok ajánlhatta a Ludovica Académia szabadságolt állományú tisztképző tanfolyamára, vagy a tisztvi vizsga letételére. Őket a honvédelmi miniszter — a képzés idejére — hadapródokká nevezte ki, majd az eredményes vizsga letételét követően léptette elő.³¹

Azok a jelöltek, akik főgimnázium, főreáliskola, vagy ezekkel egyenjogúsított más tanintézet eredményes elvégzését nem igazolták, felvételi vizsgát voltak kötelesek tenni. A felvételi vizsga tárgyai voltak:

„Magyar nyelv.

földrajz;

Magyarország történelme;

mennyiségtan;

természettan; és pedig azon mérvben, mint ezen tantárgy a középiskolák VIII. osztálya részére meg vannak határozva.”³²

30 Uo. 1027—1028. o.

31 Uo. 1029—1031. o.

32 Uo. 1026. o.

A csendőrtisztek pótlására még egy lehetőséget jelentett a Monarchia fegyveres erejében szolgálatot teljesítő tisztek átvétele. Csendőrtisztté történő kinevezésükhöz különbözeti vizsgát kellett tenniük, az ún. csendőrségi szakvizsgát.

„A csendőrségi szakvizsga tárgyai a következők:

a) a politikai közigazgatási hatóságok szervezetei és a m. kir. járásbíróságok és törvényszékek büntető ügyekbeni hatásköre, de csakis azon mérvben, amennyiben ezek tudása a csendőri szolgálathoz szükséges;

b) a csendőrségi szervezet és szolgálati utasítás és az azokban foglalt határozványoknak mily módon való helyes és pontos végrehajtása;

c) a csendőrkörület-parancsnokság által e célra kijelölt törvények, rendeletek és csendőrségi szolgálatra vonatkozó oktatólagos parancsnok;

d) a szakasz-, illetőleg szárnyiroda vezetése;

e) a magyar nyelvben való fogalmazási képesség; erre nézve írásbeli feladatul szolgálhat pl. a közcsend, a rend, vagy biztonság megzavarását előidézett oly rendkívüli esemény felőli jelentéstétel, melynek folytán közbelépett csendőrséggel szemben ellen-szegülés fordulván elő, a fegyver használata válik szükségessé;

f) a hazai büntetőtörvények általános ismerete;

g) a katonai büntetőtörvények, a katonai büntények és katonai vétségek, továbbá az állam hadereje ellen elkövetett bűntényekről szóló részek, és pedig csakis általános-ságban ezen büntető események jellegére nézve;

h) az élelmezési, tömeg- és elszállásolási rendszer, valamint az anyagkönyvi ügy azon mérv szerint, amennyiben azt a szárnyparancsnoknak tudnia kell.”³³

A bizottságnak jegyzőkönyvben kellett rögzítenie javaslatát a csendőrségi szakvizsgán résztvevőkről. Kétféle javaslatot tehettek „alkalmas” minősítés esetén a m. kir. csendőrséghez való átvétele, „nem alkalmas” esetén pedig a fegyveres testületbe történő átvétel elutasítása. Az alkalmas minősítéshez a vizsgázónak minden egyes tantárgyban legalább jó eredményt kellett elérnie. Követelmény volt még, hogy a jelölt beszélje azt a nyelvet is, ami a leendő szolgálati helyén a lakosság többségének anyanyelve. A csendőrtiszti szakvizsgát minden esetben a m. kir. csendőrségénél eltöltött fél éves próbaszolgálatnak kellett megelőznie.

A színvonalas szakmai képzés mellett, a m. kir. csendőrség személyi állományának szolgálatellátását biztosító anyagi-technikai felszerelés is korszerű volt.

1868-ban, amikor az Osztrák—Magyar Monarchiában a csendőrség egyenruháját módosították, az erdélyi X. és a Horvátországi VIII. számú csendőrpáncsnokság egyenruhája is módosult. Ekkor rendszeresítették a vadászkalapot és a korábban kétsoros kabát helyett az egysoros gombolású kabátot.

Ez volt az öltözeke a magyarországi csendőrségnek 1876-ig. Ekkor csupán annyiban módosították, hogy a császári címerű gombokat a m. kir. honvédség gombjaival váltották fel és a vadászkalap sapkarózsáját — mely lángoló gránátot ábrázolt — magyar címerrel cserélték fel, valamint a m. kir. honvédségnél használt zsinórzatot rendszeresítették. Így tehát a m. kir. csendőrség ruházata — a gombok és a zsinórzat, valamint a sapkarózsa kivételével — azonos volt a császári csendőrség egyenruhájával.

Kisebb módosítást jelentett, hogy 1910-ben rendszeresítették az ujjas vállgallért, valamint, hogy a sűrűke bőrkesztyű színét barnára változtatták és megengedték a nyaksál viseletét, külön a tisztek számára barna lábszárvédőt a legénység részére pedig — a tisztekéhez hasonló, a korábbinál díszesebb kivitelű — sapkát rendszeresítettek. 1912-ben vezették be a rejtett gombolású zubbonyt.

A háború alatt a m. kir. csendőrség egyenruházatának pótlását nem tudták megoldani, így először a táborig csendőrség, majd a teljes m. kir. csendőrség személyi állománya a cs. és kir. hadsereg csukaszürke egyenruháját viselte.³⁴

Szíjazatként 1868-tól fekete lakkszj volt rendszeresítve, ezt 1904-től barna színűvel cserélték fel. A m. kir. csendőrség szolgálati felszerelése egyszerű volt. Gyalogosoknál karabélyból, kardból, járőrtáskából, kézibilincsből és jegyzetfüzetből állt, mely lovasoknál a nyereggel és lőszerszámmal egészült ki.³⁵

A haditechnika fejlődésével természetesen a m. kir. csendőrség fegyverzetét is többször módosították. 1868-ban új hátultöltő puskát kapott a csendőrlegénység, melyet azonban már 1876-ban Frühwirth-típusú karabéllyal cseréltek fel. 1887-től a modernebb Kropatschek-féle karabélyt rendszeresítették, melyet 1906-ban Mannlicher karabéllyal váltották fel. Ehhez 1913-ig ún. béketöltényeket használtak. A béketöltényeket még füstös lőporral töltötték, míg a haditöltényeket már a — maihoz hasonlóan — füst nélküivel. A Mannlicher karabélyokhoz külön csendőrségi szuronyokat készítettek. 1912-ig a kard mellett oldalfejként forgópisztollyal látták el a m. kir. csendőrség személyi állományát. 1912-től a forgópisztolyt a Frommer-féle önműködő pisztollyal váltották fel.³⁶

A csendőrtisztek rendfokozata megegyezett a honvédtisztekével. A csendőrkerületparancsnokok ezredesi, a kerülettörzsben dolgozók, valamint a kikülönített törzstisztek alezredesi és őrnagy, a szárny- és szakaszparancsnokok pedig századosi, illetve főhadnagyi rendfokozatot kaptak.

A legénység rendfokozata több ízben változott. Kezdetben a közcsendőrtizedesi rendfokozatot viselt. Az őrsparancsnokok őrmesteri rendfokozatot kaptak. 1900-tól rendszeresítették — elsősorban az alacsonyabb gazdasági beosztásokhoz — a törzsőrmesteri rangot. 1901-től a Monarchia fegyveres erejétől a m. kir. csendőrséghez került őrmesterek és szakaszvezetők címetes őrsvezetői rangot kaptak, melyet 1904-től az öt évet szolgált csendőrök is megkaptak. 1903-tól a járásparancsnokok részére rendszeresítették a járásőrmesteri rendfokozatot. A nagyvárad Országos Magyar Királyi Csendőriskola felállítását követően, illetve 1913 után a Magyar Királyi Csendőr Továbbképző Altiszti Iskolán kimagasló eredménnyel végzők címzetes őrmesteri rangot kaptak.³⁷

A határszéli csendőrség kialakulása

A magyarországi sajátos gazdasági és társadalmi fejlődést tükröző államigazgatási modellbe illett és annak csendőrségi fejlődési folyamatához kapcsolódott a határőrizet fejlődése is. E téren a fejlődés következő lépcsőfoka a határszéli csendőrség szervezése volt. A határszéli csendőrség szervezése előtt is felhasználták a határmenti csendőri erőket a határőrizetben, de még csak esetenként. Ilyen volt pl. 1884-ben a romániai marhavész és kolerajárvány idején a határ lezárása, melybe a m. kir. csendőrségen kívül a m. kir. honvédség egyes alakulatait is bevonták Háromszék, Fogaras, Brassó és Hunyad vármegyékben. Ekkor a kolozsvári csendőrkerület brassói és nagyszebeni szárnyai ajtói, hosszúfalui padzsmiási, sánci, bodzai, sárkányi, szitabodzai, belényesi, alsó-árpási, felső-tömösi, predeáli, bereckei, sósmezői, törösvári, fogarasi, uzoni, borzsniai és kovásznai négy-tíz fő között mozgó határszéli őrsének létszámát 50—100%-kal emelték.³⁸

³⁴ Uo. 1038. o.

³⁵ *Kövesdi Károly*: A Magyar Királyi Csendőrség története békében, háborúban, emigrációban. Toronto, 1973

³⁶ CSZSK 1916. 242—245. o.

³⁷ *Preyszli*: i. m. 102. o.

³⁸ OL BM Á I. 1884. 1 796. sz. A csendőrségi ügyosztályvezető jelentése a BM-nek.

A határszéli csendőrség kialakulása a magyar—román határegyezményhez vezet-
hető vissza. Az 1888-as magyar—román határegyezményt megelőzően még nem volt
a mai formában alkalmazásra kerülő, pontosan kitűzött és térképen rögzített határ-
vonal Magyarország és Románia között. Erdélynek a Török Birodalomhoz kapcsolódó
határa több ízben módosult. A határokat az 1699-es karlócai és az 1718-as szászto-
vai békekötések határozták meg. A béketárgyalások során a határvonal többször válto-
zott. A Temesi Bánságot először a Török Birodalomhoz csatolták, majd Magyaror-
szághoz. A Havasalföldnek az Olt és a Duna közötti területét — korabeli szóhasz-
nálatlaltal élve az ún. Kis-Oláhországot — először Erdélyhez, majd Törökországhoz
rendelték.

A békekötések nyomán létrejött határvonal nem egyezett meg minden esetben az
adott területen gyakorlatilag kialakult települési és tulajdonviszonyokkal. Emellett
helyenként a szerződések szövege is eltérő módon volt értelmezhető, hiszen geodéziai-
lag kitűzött államhatár akkor még itt nem keletkezett. Ez a helyzet Románia és Ma-
gyarország között apróbb határvillongásokhoz vezetett. Több ízben megkísérelték
— vegyesbizottságok formájában — a határszakaszokat — mindkét fél megegyezésé-
vel — rögzíteni, de sikertelenül. Ilyen tárgyalások folytak 1804-ben, 1839-ben és 1868-
ban, valamint 1869-ben, illetve 1881-ben. Az 1882-es tárgyalás hozta meg végül is az
eredményt, mely alapján az Osztrák—Magyar Monarchia Romániával közös ha-
társzakaszát teljes egészében felülvizsgálták 1883-ban és 1884-ben. Bécsben a közös
külügyminisztérium hathavi tárgyalás után — Romániával közös megegyezéssel —
elfogadta a kitűzött határokat, melyeket az 1887. december 7-én és november 25-én
kelt nemzetközi egyezménybe foglalták. A magyar országgyűlés a magyar—román
határt 1888. április 30-án emelte törvényerőre az 1888/XIV. törvénycikkkel.

A határrendezés során 1185 holdat Magyarországhoz 11 665 holdat pedig Romániá-
hoz csatoltak. A határvonalalkiigazítás legsarkalatosabb pontjait a Zágony község kö-
zében levő területek hovatartozásának kérdése jelentette. A 2 624 holdnyi terület
emberemlékezet óta a zágonyiak birtokában volt, de az 1792. évi határrendezés Ro-
mániának juttatta ezen területet. Az elcsatolást azonban gyakorlatilag sohasem haj-
tották végre.³⁹

A magyar kormánynak teljes egészében birtokában voltak az 1871. évi békeszerző-
dés nyomán keletkezett okmányok. Román részről az okmányok csak hiányosan álltak
rendelkezésre. A tárgyalások során a román kormány képviselői — a korábbi béke-
szerződésekben foglatakra hivatkozva — megközelítőleg 5500 holdnyi területet köve-
teltek maguknak, melyek hovatartozását okmányokkal is bizonyították. Követelé-
sük többi részét nem tudták hitelt érdemlően bizonyítani.⁴⁰

Az Osztrák-Magyar Monarchia képviselői nem fedték fel a — magyar—román ha-
tárvonalakra vonatkozó — birtokukban lévő okmányokat, bár tudták, hogy a román
részről benyújtott igény túlzott követelés, mely 2 876 holddal meghaladta a békeszer-
ződések adta lehetőségeiket.

A Monarchia képviselői — bár tudták, hogy a román területi igények túlzottak —
nem vitatták az igényelt területek átadását, csupán térítési díjat kértek a tulajdo-
nosok részére. Sikerült elérniük, hogy a román kormány kötelezte magát az elcsatolt
területek megvásárlására. A kötelezettségvállalás alapján — a tulajdonosok eladási
szándéka esetén — a kérdéses földterületet a román kormány a forgalmi érték
kétszeresén, azaz 15 Ft helyett 30 Ft/hold vételáron vásárolta meg. Azon tulajdono-
sok, akik a határrendezés során nem éltek a kedvező eladási lehetőségükkel, a későbbi-
ek során ettől elestek. A kérdéses földterületen lévő birtokok tulajdonosainak válto-

39 OL min. eln. i. 1889. 189. BM levele a miniszterelnöknek.

40 OL min. eln. i. 1887. 1 883 sz. közös KÜM átírata a magyar miniszterelnöknek.

zása esetén, a román kormánynak — a mindenkori forgalmi értéknek megfelelő vételáron — elővásárlási jog volt biztosítva.⁴¹

A határvonal felmérését úgy hajtották végre, hogy a román—magyar közös határt hat részre osztották és az egyes szakaszokon egyidőben végezték el a méréseket. A határkitűzési okmányokat külön kontrollbizottság vizsgálta felül. Magát a kitűzést a román és magyar kormány, illetve a cs. és kir. hadsereg képviselői hajtották végre.⁴² Román részről szerették volna, ha a pontosított határvonalak már a törvényhozó testületek jóváhagyása előtt életbe léptek volna. A magyar kormány azonban ezt a kérést elutasította.⁴³

A határok kiigazításában részt vevő vegyes bizottságok képviselőit magas szintű kitüntetésben részesítették. Pencovici román királyi tábornok és Mikó Bálint, Csík vármegye főispánja a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. A magyar kormány elismerésében részesült Beczó Antal, Csík vármegye alispánja, valamint gróf Bethlen András, Brassó és Szeben vármegyék főispánja, királyi biztos, valamint a nemzetközi bizottságba a m. kir. belügyminisztérium részéről delegált Farkas Lajos miniszteri tanácsos. A méréseket végző csoportvezető mérnökök egy része nemességet kapott.⁴⁴

Ezen határrendezés nyomán alakult ki először a terepen a dualista Magyarországon a mai fogalmainknak megfelelő határvonal. Ez a határ már a kor színvonalának megfelelő, műtárgyakkal ellátott, geodéziailag kifogástalanul kitűzött, folyamatosan karbantartott és ellenőrzött határ volt.⁴⁵

„A határ egész terjedelmében Bukovina felől határkövekkel, Magyarország felől fából készített határoszlopokkal fog megjelölni. Úgy e határkövek, mint a határoszlopok a határvonallal párhuzamosan mindkét ország kezdőbetűivel láttatnak el, jelesül a határkövek az egyik oldalon »B« (Bukovina), a másik oldalon »R« (Románia), a határoszlopok pedig az egyik oldalon »M.o.« (Magyarország) a másik oldalon »R.« (Románia) betűkkel fognak megjelölni. A betűk alatt folyó számok fognak alkalmaztatni, melyek Bukovina, Magyarország és Románia között fennálló »Triplex konfinium«-nál kezdődnek. Ezen a ponton egy három oldalú kőlabor fog felállítatni és oldalain a fenti módon a három ország kezdőbetűivel és egyes számmal megjelölni...

A kettős határkövek és határoszlopok azonos folyószámokkal és azon országok kezdőbetűivel jelölni meg, melyek területén állanak. A róna-földön, vagy fennsíkon, hol a természetes határvonal a terület alakulásánál fogva ki nem vehető, a határkövek és határoszlopok közötti földhalmok, vagy kőrakások emelendők és pedig oly távolságokban, hogy egyik a másiktól látható legyen. Ezen határhalmok alapjukban 2 m átmérőjűek, középen pedig egy méter magasak lesznek.

Ott, hol a határvonal erdőkön vonul át, mindkét oldalon négy méter, összesen tehát nyolc m széles átvágások fognak eszközölni. A határkövek és határoszlopok felállítási pontjai a hatértérképen megjelölni, s ahol lehetséges a környék három vagy négy állandó pontjára való vonatkoztatása által feltalálhatókká tétetni fognak.”⁴⁶

Az új modern határvonal és az ahhoz tartozó műtárgyak védelmére a belügyminiszter külön rendeletet bocsájtott ki. A rendelet alapján a rongálókat 100 korona pénzbírságra és 15 napi elzárásra ítéltették.⁴⁷

A határszéli csendőrség kialakulása elengedhetetlen volt, mert az új határvonal őrizetét a m. kir. pénzügyőrség erői már nem tudták megfelelő módon ellátni. Ennek oka

41 OL min. eln. i. 1887. 2 180. sz. közös KÜM átirata a magyar miniszterelnöknek.

42 OL MT i. 1887. 8—17. sz. BM előterjesztése a MT-ban.

43 OL MT i. 1887. 10—29. sz. MT ülésjegygyűjteménye.

44 OL MT i. 1892. 1—21. MT ülésjegygyűjteménye.

45 MTT 1888/XIV. tc.

46 Uo.

47 MTT 1891/49 396. sz. BM rendelet.

az volt, hogy a műtárgyakkal, erdőátvágásokkal stb. ellátott határszakasz ellenőrzése, gondozása nagyobb erőket igényelt, mint amivel a határ menti pénzügyigazgatóságok rendelkeztek. Az új határ kitzúzásával 11 683 holdnyi területet Romániához, és 1 185 holdnyi területet Magyarországhoz csatoltak. Ennek következtében kettős birtokosok és a határ által kettészelt rokoni kapcsolatok jöttek létre, melyek a csempészt jelentősen elősegítették. Nehezítette a határforgalom ellenőrzését a kettős birtokosok speciális helyzete is. Részükre a román és magyar hatóságok által érvényesített igazolványokat bocsátottak ki, melyek egy évig voltak érvényesek. Ők a határ mindkét felén elterülő birtokaikra illetékmentesen járhattak. A szabályos határforgalom mellett erőteljesen növekedett az illegális ki- és bevándorlás is.

Az eredményesebb határőrizet kialakítását szolgálta az 1891. július 15-én kelt közös miniszteri utasítás, melyet hat tárca minisztere — gróf Szapáry Gyula miniszterelnök és belügyminiszter, báró Fejérvári Géza honvédelmi miniszter, Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter, Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter, Wekerle Sándor pénzügyminiszter — írt alá. Az új rendelet megosztotta a feladatokat a határ mentén található államigazgatási szervek között. Az utasítás 5 fejezetből állt:

- az első fejezet a határvonal épségben tartására és a határforgalomra;
- második fejezet a határvizek tekintetében az egyezményben foglaltak betartására;
- a harmadik fejezet az erdőátvágások tisztán tartására;
- a negyedik fejezet az állategészségügyre;
- az ötödik fejezet pedig a m. kir. pénzügyőrség szolgálatára vonatkozott. Az utasítás első és leglényegesebb fejezetében foglaltaknak a végrehajtása hárult a m. kir. belügyminisztériumra. Az első fejezet első paragrafusá rendelte el a határszéli csendőrség szervezését.⁴⁸

A határszéli csendőrség szervezésekor az 1. sz. — kolozsvári székhellyel bíró — csendőrkerület 29 őrmesterrel, 159 őrvezetővel és 797 csendőrrel, összesen tehát 985 fő legénységgel rendelkezett. Az új csendőrőrsök szolgálati helyét, működési területét a m. kir. honvédelmi és m. kir. belügyminisztérium közös bizottsága tervezte, melynek Török Ferenc altábornagy volt a vezetője. Az átszervezés során egy új csendőrkerületi szárnyat, két szakaszt és 12 őrsöt állítottak fel. Ezzel a kolozsvári csendőrkerület alárendeltségében öt szárny, 11 szakasz és 134 őrs, valamint négy különítmény működött. Az új szárny 66 fős volt, három tiszttel és 63 fős legénységgel. A személyi állomány rendfokozat szerint egy fő I. osztályú százados szárnyparancsnokra, egy fő főhadnagy, ill. hadnagy szakaszparancsnokra, három őrmesterre, 12 őrsvezetőre és 48 csendőrré tagozódott. Az új határszéli csendőri erők 1893 júliusában kezdték el szolgálatukat.⁴⁹

A határszéli csendőrség feladata volt a határvonalra, annak berendezéseire felügyelni, az illetéktelen beavatkozásokat meggátolni és ezen szabálysértést elkövetőket elővezetni. Az ő feladatuk volt továbbá a határsértések megakadályozása, a határsértők elfogása. Az elfogott határsértőket a határszéli csendőrség a területileg illetékes határmenti szolgabírói kirendeltségeknek adta át. A szolgabírói kirendeltségek pedig — az alispánon keresztül — minden határsértésről kötelesek voltak értesíteni a belügyminisztert. A határőrizeti tevékenységet folytató m. kir. csendőrség munkáját, a belügyminiszter a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg szabályozta. A határőrizetet is vég-

48 MRT 1891/50 431. sz. Közös miniszteri utasítás.

49 OL BM Á i. 1892. 5 177. sz. Török Ferenc altábornagy jelentése a BM-nek.

ző m. kir. csendőrség feladatát elsősorban járőrözéssel látta el. A határőrizeti szolgálat szakirányításával a csendőrkerület törzsében egy tiszt foglalkozott.⁵⁰

A m. kir. csendőrségnek határőrizeti szolgálatot teljesítő része — határőrizet tekintetében — a főbb hágók mellett szervezett határmenti szolgabírói kirendeltségek alárendeltségébe is tartozott. Ezen szolgabírói kirendeltségek voltak a magyar—román határszakaszon a határőrizet felelős végrehajthatói. Ellenőrizték és szükség szerint irányították a m. kir. erdőfelügyelőségnek, valamint az állami és járási erdőtisztteknek az erdőátvágások karbantartására irányuló munkáját. Részt vettek az időnként megtartott közös román—magyar bizottságnak a határvizek ellenőrzésére irányuló munkájában. Betartatták az állategészségügyi előírásokat és a m. kir. pénzügyőrség határőrizeti szolgálatát is ellenőrizték.⁵¹

A határmenti szolgabírói kirendeltségek egyik speciális feladata volt — az illetékes román hatóságok képviselőivel közösen — a határvizek ellenőrzése is. Ennek során „a kiküldött bizottságok feladata a folyókon, patakokon fennálló gátak, torlaszok hatásait egyrészt a megállapított határvonal, másrészt a szomszéd állam és azok polgárainak érdekeire való befolyásuk szempontjából megbírálni, azon vízműveket, melyek akár a határ megállapított vonalára, akár a szomszéd állampolgárok érdekeire károsnak találtatnának, megjelölni, illetőleg azok további sorsa iránt javaslatot tenni kötelesek.⁵² A határvizek meglévő vízi építményekről a vármegyék alispáni hivatala ún. „vízikönyvet” is vezetett.

A csendőrségnek az útiokmányok intézését és a toloncügyek végrehajtását is el kellett látnia ott, ahol a közelben szolgabírói kirendeltségeket nem létesítettek.⁵³

A határszéli csendőrség fejlődése

A századelőn a m. kir. csendőrséget átszervezték, melynek során kilenc csendőrkerület felállítását rendelte el az 1903/VIII. tc. Az átszervezést kezdeményező törvényjavaslat indoklásában jelentős helyet kapott a határőrizet is. „A (kolozsvári) I. sz. csendőr kerület-parancsnokságnak nagyszabedű székkel való mielőbbi felállítását a helyes vezetés, hathatós ellenőrzés, s a fegyelem fenntartásának érdekében felül, még különösen azért is felette kívánatos, mert ezen csendőr kerület-parancsnokság elsősorban a határszéli, közbiztonsági és határőrizeti feladatok intenzívebb ellátására, valamint a határrendészeti teendők teljesítésére hivatott állami közegek hathatós támogatására lenne hivatva.”⁵⁴

A határszéli csendőrség 1906 után a m. kir. határrendőrség felállítását követően is funkcionált. A m. kir. határrendőrség felállításakor megszüntetett szolgabírói kirendeltségek helyét határrendőr-kapitányságok és -kirendeltségek foglalták el. Az új fegyveres testület, a m. kir. határrendőrség felállításával a határszéli csendőrség, — határőrizeti tekintetben — veszített jelentőségéből. Határőrizeti vonatkozásban a helyi csendőri erők egyértelműen a m. kir. határrendőrségnek voltak alárendelve. A határrendőri őrségek felállításával a határőrizetből a m. kir. csendőrség csapatainak fokozatos kiiktatási folyamata figyelhető meg.

A folyamat 1912-ben szakadt meg. Szerbia és az Osztrák—Magyar Monarchia között egyre feszültebbé váló viszony növekvő mértékben befolyásolta a szerbiai határvonal őrzését. Mindkét részről előfordult, hogy tüzeltek egymásra a határőrizeti járőrök. A szerb ajkú lakosság körében a magyar hatósági közegekkel szemben ellen-

⁵⁰ A m. kir. csendőrség szolgálati körére vonatkozó jogszabálygyűjtemények. (Szerk.: Aldóssy József) Bp., 1901. 260. o.

⁵¹ MRT 1891/50 431. sz. közös miniszteri utasítás.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ MTT 1903/VII. tc.

szenv volt tapasztalható. Ilyen körülmények között a kis létszámú m. kir. határrendőrség erői nem tudták eredményesen ellátni a határ őrzését. A m. kir. csendőrség erői is kevésnek bizonyultak, pedig a szegedi csendőrkerület-parancsnokság legénységének nagy részét a határra irányította. Az őrsök sűrűsége itt jóval nagyobb volt, mint a kerületnek az ország belsejében lévő működési területén. E sűrűség ellenére a szerb határon elhelyezkedő 42 csendőrőrsöt, 52-re emelték. Így a szerb határon szolgálatot teljesítő csendőrök száma 149-ről 310-re emelkedett.⁵⁵

Ebben az időben Erdélyben újabb marhavész pusztított, melyet a Romániából be-csempészett állatok idéztek elő. A Magyar Gazda Szövetség és a m. kir. földművelésügyi minisztérium erélyes hangú levélben hívta fel a belügyminiszter figyelmét a romániai határszakasz ellenőrzésére. A román határszakaszon előfordultak erőszakos bűncselekmények is. Egész csordát is elhajtottak a csempészek. A túloldali lakosság elbitangolt jószágát az erdélyi nyájából szakította ki. A kormányzatot az is aggasztotta, hogy erőteljes Monarchia-ellenes propagandatevékenységet fejtettek ki az erdélyi románság körében. 1905-ben „...egy juhász gyanús viselkedése nyomán Szebenés Fogaras-vármegyéből több métermázsa Romániából eredő izgató nyomtatvány és képes ábrázolás került a brassói m. kir. ügyészség bűnjel raktárába.”⁵⁶

A határőrizet erősítése céljából az Erdély romániai határszakaszán működő csendőrőrsöket 107, a 117 főnyi legénységet pedig 728 főre emelték. Ezeket a csendőri erőket azonban nemcsak a határ őrizetének erősítésére kívánták felhasználni, hanem a nemzetiségi lakosság ellen is. Ezt a szándékot jól tükrözte a BM V/b. csendőrségi alosztályának a határszéli csendőrség módosítására irányuló tervezete. A m. kir. belügyminisztérium vezetői úgy látták, hogy a határ mentén „...az Európa minden nemzetiségéből összeverődött famunkások ezrei, itt minden kultúrától messze eső helyen, kovácsolják nemzetiségi és szociális eszméik megvalósítását. Egyedül a csendőr itt a tilalomfa.”⁵⁷

A szerb határ mentén állomásozó csendőrség megerősítésének egyik fő célja a határőrizet eredményesebb ellátása mellett a mintegy 50 000 főnyi határmenti szerb lakosság felügyelete lett volna.

Ebben az időben felvetődött annak a gondolata is, hogy a m. kir. határrendőrséget erősítik, azonban jobbnak látták a m. kir. csendőri erők növelését. A m. kir. csendőrség ebben az időben már bevált apparátus volt. Az aratósztrájkok és más megmozdulások esetében is eredményesen vetették be a tömegek ellen. A m. kir. csendőrség fejlesztésének meg voltak az alapjai a meglévő szárny- és szakaszparancsnokságok, valamint őrsök formájában, melyet csak növelni kellett. A m. kir. határrendőrség fejlesztése sokkal többre került volna. A m. kir. csendőrség fejlesztése mellett szólt az a tény is, hogy a csendőrkerületek létszámát rövid idő alatt át lehetett csoportosítani a szükséges helyekre. A csendőrség nem határőrizeti jellegű jogai, mint pl. a fegyverhasználat is, jóval kiterjedtebbek volt a m. kir. határrendőrségénél.⁵⁸

Az 1906—1912-ig terjedő időszakban került sor a m. kir. határrendőrség és a határszéli csendőrség közti profiltisztításra.

A m. kir. határrendőrséget azzal a céllal hozták létre, hogy a magyar határőrizet komplex irányító és részben végrehajtási tevékenységét is gyakorolja. Feladata az volt, hogy a magyar határőrizetben ekkorra kialakuló részterületeket: a határ őrzését, a tranzit és távolsági, valamint kishatárforgalom ellenőrzését, a személy- és áruforgalom egészségügyi szűrését, a határrend biztosítását, továbbá a határ- és határrend-sértésekkel kapcsolatos nyomozati tevékenységek végzését irányítsa, ellenőrizze

55 MRT 1912/58 320. sz. BM rendelet.

56 OL BM R i. 1911. 8 198. sz. A brassói csendőrkerület-parancsnok jelentése a BM csendőrségi ügyosztályvezetőnek.

57 OL BM R i. 1911. 9 108. sz. A csendőrségi ügyosztály felterjesztése a BM-nek.

58 OL BM R i. 1911. 9 810. A BM utasítása a csendőrségi ügyosztálynak.

és végrehajtsa. Ezek a feladatkörök azonban — a dualista Magyarország határőrizetének fejlődése során — nem egyidőben, egyszerre jelentkeztek. Az egyes tevékenységek iránti igény — legalábbis tömeges méretekben — viszonylag új keletű volt, mint például a határrendszertéssel kapcsolatos nyomozati tevékenység, különösen az egész Magyarország területére kiterjedő hatállyal. A határőrizet más részterületeinek, például a határ fegyveres őrségek által történő őrzésének, már jelentős múltja volt.

A magyar kormányzat nem tartotta szükségesnek a teljes határőrizet új alapokra helyezését. Azt az utat választotta, hogy a magyar határőrizetben résztvevő szervezetek határőrizettel kapcsolatos feladatkörét meghagyta. Az összhatárőrizeti tevékenységből azonban csupán azt a részt tette az egyes szervezetek határőrizeti munkába bekapcsolódó részeinek köteleességévé, amely a szervezet alaptevékenységéhez közel állt, illetve amit az adott testület szervezeti felépítésével, személyi állományának felkészültségével, felszereltségével meg tudott oldani. Az alapvetően új struktúrát, felkészültséget és felszerelést igénylő feladatokat nem hárította a meglévő szervezetekre. Az újonnan jelentkező — elsősorban rendőri, illetve állambiztonsági jellegű — határőrizeti részfeladatok végrehajtására alakították ki a m. kir. határrendőrséget. A m. kir. határrendőrség nem létszámából, fegyverzetéből következően, hanem a határőrizeti feladatkörben betöltött kulcspozíciójának birtoklásából adódóan lehetett a magyar határőrizet vezető szerve.

A határőrizeti rendszer ezen szisztémája gazdaságosabbnak is bizonyult, mint ha minden — a határőrizettel kapcsolatos — tevékenységet egy szervezetre hárítottak volna. A mérsékeltebb anyagi ráfordítások mellett a koncepció további előnyeként jelentkezett az is, hogy ily módon gyorsabban mutatkozott a gyakorlati eredményesség is, hiszen nem vont el időt a személyi állomány képzése, a felszerelés kialakítása stb.

A határőrizet ilyen formában történő gyakorlása egyben rugalmasságot is biztosított. Amennyiben a körülmények indokolttá tették valamely határőrizeti tevékenységi terület erősítését, nem vált szükségessé a határőrizetben résztvevők teljes átszervezése. Csupán azt a szervezetet kellett fejleszteni, mely az adott részterület gazdája volt. Ilyen jellegű változtatásokra került sor, amikor az őrzési feladatok erősítése érdekében módosították a határszéli csendőrség struktúráját 1912-ben.

Az új helyzet, mely szerint országos testületek határmenti részei határőrizeti részfeladatokat is végeztek, felvetette ezen szervezeti egységek helyzetét az anyatestületben, illetve viszonyukat a m. kir. határrendőrséghez. Mivel a m. kir. határrendőrség a határmenti szolgabírói kirendeltségek utóda volt, a már korábban kialakult együttműködési gyakorlat, valamint az új fegyveres testület felállításakor kibocsátott szabályozás elégségesnek bizonyult. Egy területen vált a helyzet — átmeneti jelleggel — feszültség forrásává, a határszéli csendőrség esetében.⁵⁹ A m. kir. csendőrség vezetői ugyanis nehezményezték, hogy a m. kir. határrendőrség — a határszéli csendőrség határőrizeti feladatai tekintetében — a magyar csendőri testület ezen részének szinte kizárólagos irányítójává vált. Az egységes m. kir. csendőrség szétszakadásának veszélyét vélték felfedezni és nem tartották helyesnek azt, hogy a m. kir. csendőrség egy része kettős alárendeltségbe került. Más társ határőrizeti szervek tekintetében ilyen aggályok nem merültek fel. Miután a m. kir. belügyminisztérium — a korábbiaknál részletesebben — szabályozta a határszéli csendőrség határőrizettel kapcsolatos kötelekeit és ezen szolgálati tevékenység vezetését az illetékes csendőrpáncsnokságokra bízta, a kérdés megnyugtató módon tisztázódott. A m. kir. határrendőrségnek ugyanis nem az volt az érdeke, hogy alárendelt testületévé változtassa a határszéli csendőrséget. A m. kir. határrendőrségnek csupán a határszéli csendőrcsapatok őrzési tevékenységére volt szüksége. A határszéli csendőrség

59 OL BM R i. 1908. 885. sz. határrendőrfőnök jelentése a belügyminiszternek.

határőrizeti szolgálatának döntő többségét továbbra is az őrzési feladatok ellátása képezte. Emellett azonban részt kellett vennie a határőrizet valamennyi résztevékenységében, azonban csak olyan jellegű feladatok ellátását határozták meg a szervezet számára, mely a közbiztonsági őrtestület jellegével összhangban állt.⁶⁰

Lényegében azért nem lehetett a magyar határőrizet vezető testületévé fejleszteni a határszéli csendőrséget, mert ha az azzal járó feladatoknak meg akart volna felelni, elvesztette volna eredeti jellegét. A magyar határőrizeti struktúra kialakítása tekintetében a praktikus szakmai szempontok egybeestek a politikai megfontolásokkal. A magyar politikai vezetés ugyanis nem szívesen látott volna az ország határőrizetének élén egy katonai, vagy katonai jellegű szervezetet. A hadügy közössége, illetve az uralkodó kiterjedt hadügyi jogai nem ösztönözték arra a magyar kormányt, hogy a hadügy hatáskörébe helyezték a magyar határőrizetet. A katonai határőrvidék felszámolását követően az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erejének a magyar határőrizetben 1914-ig nem volt szerepe. A határőrizeti feladatok ellátását különböző — nem a véderő kötelékébe tartozó — szervezetek vették át. Mivel a hadügy amúgy is a politikai élet neuralgikus pontja volt, ahol a dualizmus csak mérsékelten jelentkezett, a magyar határőrizetnek a kapitalista fejlődés igényeihez való felfejlesztése során nem a katonai jellegű orientáltságot szorgalmazta a politikai vezetés. A polgári jellegű határőrizeti struktúra kialakítását segítette elő a századfordulóra már kialakult helyzet is a határőrizeti szervek jellegét illetően.

Az a helyzet állt elő, hogy a dualizmus kezdetén felszámolt katonai határőrvidék helyett a magyar határőrizet végzésére fokozatosan polgári szervezetek jöttek létre. A magyar határőrizet békében levált a hadügyi feladatoktól. Természetesen fegyveres konfliktus esetére a magyar kormányok nem zárkóztak el attól, hogy a háborús időszak határőrizetében a Monarchia hadereje vezető szerepet játsszon és a polgári típusú határőrizeti szervezeteket is alárendeltségébe helyezze a hadművelési területeken, illetve a határvédelem érdekében hasznosítsa azokat.

A magyar belügyi vezetés figyelemmel kísérte az örökös tartományok határőrizetét. Az ottani tapasztalatokat hasznosítani igyekezett a magyar határőrizetben.

Az 1912. évi átszervezést megelőzően három csendőrtisztet tanulmányútra küldtek az osztrák örökös tartományokba és az annektált Boszniába, hogy az ottani csendőrség határőrizeti módszereit tanulmányozzák. Ezt követően kezdték meg az átszervezést, melynek keretében a m. kir. határrendőrségi őrségek személyzetét beolvasztották a m. kir. határrendőrségi kirendeltségek és kapitányságok személyi állományába. Így az ún. külszolgálatok — amit ma járőrszolgálatnak nevezünk — a csendőrség hatáskörébe kerültek. A csendőrség az 58 320/1912 BM körrendelet alapján határőrizeti külszolgálatot önállóan látott el. Emellett a helyi csendőri erők átvették az útlevélvizsgálatot a m. kir. határrendőrségtől a vodicai, verestornyai, predeáli, sósmezői, gyimesbükki és gyergyótölgyesi határkapuknál (határátlépő állomás). Az útiokmányok ellenőrzése mellett a határszéli útiigazolványok kiállítását is a határszéli csendőrség végezte Vulkánban, Szurkokon, Bodzakrasznán, Ósáncon és Gyergyóbékáson. Azon határállomásokon, ahol a m. kir. határrendőrség továbbra is útlevélvizsgálatot végzett, minden érkező és induló vonatnál, valamint hajónál a csendőrség ügyeleti szolgálatot volt köteles adni.⁶¹

A határszéli csendőrség feladatait az 1912-es csendőrségi utasítás tartalmazta. A feladatok hét csoportra oszthatók.

60 BK 1912/58 320. sz. BM-rendelet.

61 BK 1912/48 999. sz. BM-körrendelet és az 1912/58 320. sz. BM-körrendelet melléklete.

1. A határ őrzésével kapcsolatos teendők

„— A csempészet megakadályozása és az erre hivatott közegek támogatása;

— A tiltott kivándorlás megakadályozása, a kivándorlásról szóló 1909/II. tc. és a vonatkozó 57 000/1909. sz. BM végrehajtási utasítás rendelkezései betartásának ellenőrzése, valamint a törvény megszegése által elkövetett bűntettek, vétségek és kihágások feljelentése.”⁶²

2. A határforgalom-felügyeleti teendők

„— Azon határvonalakon, ahol útlevél kötelezettség áll fenn, és ahol ez kifejezetten a csendőrségre bízott, az útlevelek vizsgálata, bélyegtelen határátkelési igazolványok kiállítása;

— Kitiltott, rendőrileg kifogás alá eső és magukat igazolni nem tudó gyanús személyeknek az állam területére szándékolt belépésének megakadályozása;

— Hadköteles egyének kiszökésének megakadályozása;

— Az útlevélszabályok áthágása, a tiltott visszatérés által elkövetett kihágások feljelentése;

— Fegyverek, lőszeres és hadiszerek ki- és bevitelének ellenőrzése, valamint tilalom esetén ilyenek, és más tiltott tárgyak kivitelének és behozatalának megakadályozása.”⁶³

3. A határrend fenntartásával kapcsolatos teendők

„— A szomszédos állam lakói részéről személyek és tárgyak ellen jöhető erőszakos támadás meggátlása;

— Katonai védművek, az ország határainak megjelölésére szolgáló határjelek, jelzők, megrongálásának, megsemmisítésének megakadályozása és feljelentése;

— Katonai, vagy polgári hatóság által felállított földmérési jelek megváltoztatásának, megsemmisítésének megakadályozása, a tettesek kinyomozása és az illetékes hatóságnak átadása.”⁶⁴

4. Határmenti bűnüldözési és megelőzési teendők

„— Nyomozott, vagy valamely büntetett cselekménnyel gyanúsított és a törvények, vagy a fennálló szabályok értelmében előzetesen letartóztatható egyéneknek a határszélen való elfogása;

— Kerítés, (nőcsempészet, leánykereskedelem) meggátlása és feljelentése.”⁶⁵

5. Határmenti igazgatási rendészeti teendők

„— Külföldiek bejelentésére és lakhatására vonatkozó szabályok végrehajtásának ellenőrzése, az 1912. évi 48 999/V-a. és 58 320/V-a. sz. belügyminiszteri rendeletben meghatározott mérvben”⁶⁶

6. Határmenti közbiztonsági teendők

„— A határszéli vasúti és gőzhajó állomásokon az államrendészeti és közegészségügyi szabályok betartásának ellenőrzése;

— A határ szélén lévő szállodák, vendéglők, kocsmák, kávéházak és egyéb nyilvános helyek ellenőrzése;

— tolonczoknak a határon átkísérése.”⁶⁷

7. Határmenti állambiztonsági teendők

„— Kémkedés megakadályozása, esetleg a kémek elfogása és az illetékes hatóságoknak való átadása;

— Idegen politikai ügynökök megfigyelése;

— Az államellenes nyomtatványok becsempészésének megakadályozása és feljelentése;

62 UCS 307—308. o.

63 Uo. 309. o.

64 Uo. 310—311. o.

65 Uo. 312. o.

66 Uo. 313. o.

67 Uo. 315. o.

— A határon átkelők figyelemmel kísérése, a határmentén felmerülő — államrendészeti szempontból fontosabb — mozzanatokról és eseményekről tájékozás szerzése és az észlelteknél az illetékes hatósággal való közlése.⁶⁸

A határszéli csendőrség fejlesztésének egyik útja lehetett volna — az 1903-as át-szervezéshez hasonlóan — új csendőrkerület felállítása a szerb határ mentén is. Ezt azonban elvetették és a meglévő csendőrkerületek keretében növelték az őrsöket és a legénység létszámát, oly módon azonban, hogy a helyi csendőrkerületi irányító appa-rátusban egy új elemet szerveztek, a kikülönített törzstisztet, aki a csendőrkerület ha-tármenti erőit irányította határőrizeti tekintetében. A határszéli csendőrség irányí-tására a hetedik brassói és a második szegedi csendőrkerület-parancsnokságokon már korábban rendszeresítették egy-egy törzstiszti beosztást. E két határőrizeti szaktisztt alárendeltségébe kerültek a kikülönített törzstisztek. Ilyen beosztást hoztak létre:

- a II. Csendőrkerületnél Pancsován a pancsovai, orsovai és karánsebesi szárnyak;
- a VII. csendőrkerületnél Nagyszébenben a nagyszébeni és petrozsényi,
- valamint Brassóban a brassói és sepsiszentgyörgyi,
- továbbá Marosvásárhelyen a marosvásárhelyi, besztercei és csíkszeredai szárnyak munkájának irányítására.

A törzstisztek mellé egy századost, mint segédtsisztet, egy-egy járásörmestert, mint irodai segéd munkást és egy polgári irodaszolgát rendszeresítették. A kikülönített törzstisztek felügyeleti területe kiterjedt Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík-Há-romszék, Brassó, Fogaras és Szeben vármegyére, valamint Hunyad, Brassó, Szörény, Temes és Torontál vármegyék déli részére.⁶⁹ A kikülönített törzstiszt felügyeleti terü-letén önállóan intézkedett az alábbiak szerint:

„1. A fegyelem kezelése.

a) Minden fegyelmi fenyegető ügyek elintézése, melyet a szolgálati szabályzat I. rész 667. pontjának 1. bekezdése szerint az osztályparancsnok jogkörébe eshet.

b) A saját hatáskörbe el nem intézhető ügyek, és az összes bűnvádi feljelentések vé-leményezése és azoknak a csendőr kerület-parancsnokságokhoz való előterjesztése.

2. A szolgálat felügyelete és az erre vonatkozó mindazon ügyeknek elintézése, me-lyek természetüknél fogva magasabb helyre való előterjesztést nem igényelnek.

3. A beosztott tisztak, tisztjelöltek, rangosztályba nem sorolt havi díjasok és a le-génység képzésének vezetése és felügyelete.

4. A szárny-parancsnokságok által az altiszti iskolába javaslatba hozott alkalmas csendőröknek a kerület-parancsnokság által meghatározott számban való kiválasz-tása.

5. A szolgálati szabályzat alapján beérkező kérelmek és panaszok elintézése, ameny-nyiben azok hatáskörébe tartoznak.

6. Szabadságok engedélyezése a Szolgálati Utasításban (szervezeti rész) meghatá-rozott mérvben, s a szükséghez képest a szabadságotlagnak helyettesítése iránti intéz-kedések megtétele.

7. A laktanya szabályok betartásának, az öltözködés, felszerelés és iroda vezetése-nek felügyelete, s az esetleges talált hiányoknak a megszüntetése, amennyiben azok felsőbb intézkedést nem igényelnek.

8. Az alárendelt tiszti alosztályoknak, járás, őrs- és különítmény-parancsnoksá-goknak a szemle-utasítás határozmányai szerint való megszemlélése.

9. Az alárendelt tisztak és járás-parancsnokok szemle utazásainak ellenőrzése, a

68 Uo. 314. o.

69 Uo. 317. o.

szemleletek felülvizsgálása és az azokban esetleg felfedett hiányok felszámolására szükséges intézkedések megtétele, ha csak azok felsőbb intézkedést nem igényelnek.

10. A rangosztályba nem sorolt havidíjasok és altisztek minősítvényi táblázatainak véleményezése.

11. A legénység áthelyezése iránti javaslattétel.

12. A Katonai Határőrizeti Utasításban foglalt teendőket ellátása és irányítása.⁷⁰

A határszéli csendőrség keretében új szerkezeti elem volt a nyári őrs. A nyári őrsöket elsősorban Erdélyben a havasokban állítottak fel a hó elolvadása és leesése közötti időszakban. A nyári őrs legénysége azon őrs tagjaiból került ki, melynek működési területén funkcionált. Ezen őrs parancsnokának is volt alárendelve, valamint el látását is innen kapta. A nyári őrsök sajátos elemet jelentettek a határszéli csendőrség szolgálatában. A szolgálati alapelvek itt teljesen megegyeztek a többi, nem időszakos őrsével. A nyári őrsök feladata volt a magas hegyek között, a Duna árterületén a járható utak, ösvények, szurdokok és hágók ellenőrzése. Itt a járőrözés a hegyes, illetve mocsaras terep miatt nehezebb volt, mint másutt. Az e szolgálat végzésére kiválasztott csendőrök napi 40 fillér pótlékot kaptak. Ez viszonylag jelentős összegnek számított, mert egy csendőr őrmester évi fizetése 2 336 korona, járásőrmesteré 2 769 korona, hadnagyé 3 632 korona, főhadnagyé 4 152 korona, századosé 5 372 korona, őrnagyé 9 296 korona, alezredesé 10 296 korona, ezredesé 12 096 korona volt.⁷¹

A határszéli őrsök szolgálata is módosult az 1912. év előtti állapothoz viszonyítva. Korábban őrjáratú beosztást alkalmaztak, melynek az volt a lényege, hogy a kijelölt tereppontokon meghatározott ideig kellett a járőrnek figyelést végrehajtania és a tereptárgyak közötti menetvonal és menetidő is előre tervezett volt. Az 1912-es átszervezés nyomán a külszolgálatot úgy hajtották végre, hogy a tereptárgyakon a tartózkodási időt és két figyelési pont között a menetidőt és menetvonalat nem határozták meg. Csupán a fontosabb tereptárgyak érintését, átkutatását írták elő a járőröknek.

Az őrsparancsnok csupán az átkutatandó tereptárgyakat és a külszolgálat idejét állapította meg.

A szerbiai és romániai határszakaszon a határszéli őrsparancsnokok kötelessége volt az őrs működési területének a szomszédos őrs működési területével érintkező ún. csatlakozási területére járőrrelalkozókat szervezni ezen terület fokozott ellenőrzése céljából. E szolgálati tevékenység megbeszélése miatt az őrsparancsnoknak rendszeresen fel kellett keresnie a szomszédos őrsök parancsnokait.⁷²

Magyarországnak a Monarchián kívüli országokkal közös határán szolgálatot teljesítő csendőrség fegyverhasználati jogát kiterjesztették.⁷³

A határszéli csendőrség az 1912-ben kialakított új struktúrával és szolgálati elvek alapján végezte feladatait az első világháború kitöréséig, amikor a békeidőszak határőrizetét a katonai határőrizet váltotta fel, melyet a Monarchia fegyveres ereje való sított meg.

A határszéli csendőrség operatív jellegű feladatai

A határszéli csendőrség operatív munkája két fő részre osztható. Egyes teendőket a m. kir. csendőrség határőrizeti csapatai önállóan végeztek, míg más feladatokat a Monarchia felderítő szolgálatának közreműködésével hajtottak végre.

⁷⁰ Uo. 316. o.

⁷¹ Országos Levéltár belügyminisztériumi elnöki iratok 1901 392. sz. A brassói csendőrkerület-parancsnok jelentése a csendőrségi ügyosztályvezetőnek.

⁷² UCS 469—472. o.

⁷³ Uo. 338. o.

Az önállóan megvalósulásra kerülő szolgálati munka részét képezte a határforgalom figyelemmel kísérése azzal a cézzal, hogy a határon átkelők közül elsősorban azokat a személyeket szűrjék ki, akiről feltételezhető, hogy fegyvereket, robbanószerkezeteket, államellenes nyomtatványokat kívánnak ki- illetve becsempészni. Kémgyanús magaviseletnek tekintették a csendőrök azon utasok viselkedését, akiknél azt tapasztalták, hogy:

„...ha az illető idegen idegen élethivatást színlel, vagy meg nem szokott ruházatot visel;

— ha valaki fölötte elővigyázatos, a nyilvánosságot titokzatosan kerüli, vagy éppen vakmerő bátor fellépést tanúsít;

— ha következetesen keresi az olyan személyekkel való érintkezést és ismeretséget, akik katonai titkokat őriznek, vagy megszerezhetnek. Az előkelőbb állású ily kémekek a tisztekkel, mások ismét altisztekkel, írkokokkal, küldöncökkel, magasabb parancsnokságok hivatalszolgáival, kantinosokkal és csapatszallítókkal keresik az összeköttetést;

— ha valaki ismeretlen módon szerzett nagyobb pénzüsszeggel rendelkezik; feltűnő pénzkidadás és ragaszkodás a könnyű életmódhoz; ha valaki oly dolgok iránt érdeklődik, melyek állítólagos foglalkozásától távol állnak és katonai viszonyokra vonatkoznak;

— ha valaki meg nem állapítható okból tartózkodik az őrszolgálatban; ha valaki gyakran tesz utazásokat külföldre;

— külföldiek — különösen külföldi tisztak — gyakori utazása hazánkba.”⁷⁴

Az ilyen magatartást tanúsító utasokat — a körülményektől függően — már a határon letartóztatták, vagy pedig csupán figyelemmel kísérték tevékenységüket és az ország belsejében szolgálatot teljesítő rendfenntartó közegeket értesítették a megfigyelés alatt álló egyének továbbutazásáról. A letartóztatásokat és az őrizetbe vetek szállásának átkutatását minden feltűnés nélkül, a lehető legdiszkrétebben hajtották végre, nehogy a feltételezett megbízók tudomást szerezzenek róla.

Az idegen hírszerzők jelentéseinek felderítése érdekében a határszéli csendőrségnek figyelemmel kellett kísérnie azt is, hogy ki kapott külföldről postagalambot, kik végeztek a galambokkal gyanús reptetési gyakorlatokat. A légtér figyelése során az idegen légi járművek személyzetét igazoltatniok kellett ha azok az őrs működési területén leszálltak, ha nem szálltak le, akkor a repülési irányról tájékoztatniuk kellett az ország belsejében szolgálatot teljesítő csendőröket. A határszéli csendőrségnek figyelemmel kellett kísérnie az esetleges optikai távjelzéseket, valamint azokat, akik a határ mentén rajzokat készítettek és fényképeztek.

Ha a megfigyelés alkalmával gyanúba került személyeket a csendőrség előállította és megfelelő bizonyítékok kerültek napvilágra, akkor a m. kir. ügyészségnek adták át a bűnjelek és részletes jelentések kíséretében. Ha a bűnjelek a vádemeléshez kevésnek bizonyultak, de a hatóságok megalapozott gyanú birtokába kerültek — további nyomozás céljából — a m. kir. határrendőrségnek adták át az ügyet. Ha a gyanússá vált személyek letartóztatása nem vált időszerűvé, de a titkos megfigyelést a m. kir. csendőrség már nem tudta biztosítani, a megfigyelési teendőket az m. kir. határrendőrség vette át. A határszéli csendőrörsök ezen teendőket önállóan végezték ugyan, de a kémkedéssel kapcsolatos ügyekről folyamatosan tájékoztatniuk kellett a területileg illetékes kiküldönített törzstiszteket. A társ fegyveres szervekkel és a m. kir. ügyészségekkel is a kiküldönített törzstiszteket személyén keresztül léphettek érintkezésbe. Ez alól csak

74 UCS, 'Titkos függelék'

a rendkívül sürgős esetek jelenthettek kivételt, de ilyenkor utólagos jelentési kötelezettségük volt a kikülönített törzstisztek részére.⁷⁵

Az ellenséges hírszerzés megelőzése érdekében az információknak a határon történő rejtett átjuttatása szempontjából kulcsfontosságú személyeket, tárgyakat nyilván kellett tartaniuk, és azokat folyamatosan ellenőrizniük is kellett. E rendszer keretében a határszéli őrsöknek nyilvántartás kellett vezetniük az őrskörletben lévő:

- a) összes postagalambtulajdonosról;
- b) kémkedésben gyanússá vált és a kémkedés miatt elítélt egyénekről;
- c) az őrs működési területén lévő azon ingatlanokról, melyek idegen állampolgárok tulajdonában voltak, illetve amelyeket külföldiek béreltek;
- d) valamennyi — a vízihatár mentén található — vízijárműről, még a vízimalmokról is, és az ott lakó ill. dolgozó hajósokról;
- e) a hegyvidéki határszakaszon működő őrsöknek a havasi vezetőkről és azokról, akik kiváló helyismeretükből adódóan a hegyi vezetésre alkalmasak voltak;
- f) mindenkiről, aki nem az Osztrák—Magyar Monarchia alattvalója volt;
- g) végezetül azokról, akikről feltételezhető volt, hogy fegyveres konfliktus esetén a mozgósítási előkészületeknek valamiképpen ártalmára lehetnek.⁷⁶

Nemcsak defenzív, hanem offenzív jellegű tevékenységet is végeztek a határszéli csendőrsők. Ennek keretében az ellenséges katonaszökevényeket részletesen és alaposan kikérdezték az általuk ismert katonai adatokról. A határ túloldalán lévő határőrizeti szervek elhelyezkedéséről, létszámáról, fegyverzetéről feljegyzést készítettek, melyet naprakészen vezettek. Fontos feladatot jelentett a szomszédos ország viszonyainak megismerése. Az őrsök rendelkeztek a túloldali határmenti területek részletes térképével is. Elsősorban a helyi katonai, rendőri, közigazgatási és gazdasági viszonyokról kellett ismereteket szereznük. Ezen belül is különösen fontos volt megismerniük a határ túloldalán lévő helyőrségek fegyvernemeinek létszámát, fegyverzetét, szellemét, a katonai raktárak készleteit és a parancsnokokra vonatkozó fontosabb adatokat. Figyelmüknek ki kellett terjednie a mozgósítási elgondolások előkészítéseire, a lakosság hangulatára és a politikai mozgalmak jellegére, valamint a határmenti szállítási lehetőségekre, az erődítések állapotára.

Minden szomszédos államra vonatkozó lényeges információ beszerzését a kikülönített törzstisztek kellett jelenteniük. A kikülönített törzstisztek az őrsöknek az operatív munkához tartozó defenzív és offenzív tevékenységét regisztráló jegyzeteit, kimutatásait stb. rendszeresen ellenőrizték. A szomszédos ország területéről azonban csupán figyélssel nem lehetett a kellő adatokhoz hozzájutni. Ezért alkalmazták az utasok, csempészek stb. kikérdezésének módszerét is. A minél részletesebb és pontosabb adatgyűjtés érdekében az őrsöknek törekedniük kellett besúgók alkalmazására. Ha a besúgó pontos adatot szolgáltatott, az őrsparancsnok felterjeszthette őt külön jutalmazásra az illetékes cs. és kir. hadtestparancsnokság vezérkari osztályának felderítő főállomására.⁷⁷

A határszéli csendőrség az önállóan végzett felderítő jellegű munka mellett a Monarchia állambiztonsági szerveivel közösen is hajtott végre hírszerzői szolgálati teendőket. A dualizmus időszakában a mai értelemben vett állambiztonsági feladatok nem a m. kir. belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, hanem a cs. és kir. hadsereg feladatát képezték. A korabeli hírszerző szolgálat feladata kettős volt:

75 Uo.
76 Uo.
77 Uo.

„a) egyrészt értesüléseket szerezni az idegen államok mindazon viszonyairól, melyek az államot hadviselés szempontjából érdeklik;

b) másrészt megakadályozni azt, hogy idegen államok saját viszonyainkat kikémleljék.”⁷⁸

A hírszerzés vezető apparátusa Bécsben székelte. Ez a szerv, a vezérkar nyilvántartási irodája (Evidenzbureau des Generalstabes) irányította a Monarchia állambiztonsági apparátusát. Közvetlenül alárendelt szervei a „hírszerző főállomások” voltak, amelyek a cs. és kir. hadtestparancsnokságok vezérkari osztályainak kebelében működtek. A „hírszerző főállomások” ún. „hírszerző mellékállomásokat” telepíthettek egyes honvédparancsnokságokon, valamint — javaslatuk alapján — a m. kir. belügyminiszter hozzájárulhatott ahhoz, hogy egyes csendőrkerület-parancsnokságokon is létrehozzanak „hírszerző mellékállomásokat”.

Ezen a rendszeren keresztül kapcsolódtak be a hírszerzői munkába a határszéli csendőrség erői. A hírszerzést természetesen a teljes m. kir. csendőrségnek támogatnia kellett, de legkiterjedtebb és konkrétabb formában ezt a határszéli csendőrség valósította meg. A m. kir. csendőrség a többi alakulatánál sokkal általánosabb jelleget öltött a hírszerzők operatív munkájának segítése. A felderítő és elhárító munka segítése természetesen nem csak a csendőrség feladata volt. Támogatnia kellett a hírszerző fő- és mellékállomások munkáját a rendőrségnek, a m. kir. pénzügyőrségnek, a közigazgatási apparátusnak, a postai és távirdai szervezeteknek, valamint az állami erdészeti hatóságoknak és közegeknek.

A hírszerző szolgálat „megbízottak” útján szerezte be információit. A megbízott lényegében a mai ügynök fogalmának a megfelelője. Egyik alapelv volt a megbízottak folyamatos és észrevétlen figyelése, melyben esetenként a határszéli csendőrség is részt vett. A határszéli csendőrség parancsnokainak szigorú kötelessége volt, hogy amennyiben szükségessé vált a megbízottakkal a személyes érintkezés, azt csak titokban, tanúk nélkül valósíthatták meg. Szigorúan tilos volt továbbá az egyik megbízotttól bármiféle felvilágosítást adni a másik megbízottnak.

A határszéli csendőrség a megbízottakon kívül, az adatokat szolgáltató személyek vonatkozásában, három fő kategóriát különböztetett meg. „Bizalmi egyének”-nek nevezték azokat, akik — korabeli szóhasználattal élve — alacsonyabb néposztályhoz tartoztak, de önként, javadalmazás nélkül — esetleg kisebb ellenszolgáltatások fejében — a tudomásukra jutott értesüléseket átadták a m. kir. csendőrségnek. Ilyenek voltak a községi előljárók, kocsmárosok, kiszolgált csendőrök stb.

A „besúgó” alkották a másik kategóriát. Ők javadalmazás ellenében szolgáltatták ki ismereteiket. Végül a harmadik kategóriába tartoztak azok, akik állásukból, vagy társadalmi, vagyoni helyzetükből adódóan — pl. nyugalmazott katonatiszt, földbirtokos, pap stb. — a nép hangulatáról, valamint a megbízhatatlannak ítélt személyekről tájékoztatták a m. kir. csendőrséget.

A megbízottakat a hírszerző főállomások, a besúgókat pedig a határszéli csendőrség javadalmazta. Minden, a hírszerzéssel kapcsolatos ügyet szigorú titokként kellett kezelni. A legénységi állomány csak a legszükségesebb mértékben szerezhetett arról tudomást. Csak a határszéli csendőrsparancsnokok és a kiküldített törzstisztek ismerhették teljes részleteiben a rájuk vonatkozó felderítési feladatokat. Valamennyi írásos anyagot elzárva kellett tartani. A besúgók, bizalmi egyének és megbízottak neve a legszigorúbb titkot képezte.

Ha sürgős esetben szükségessé vált a hagyományos szolgálati út mellőzése, a hírszerző főállomásoknak levélben jelentették az eseményeket. A levelezések alkalmával dupla borítékot kellett használni. A külsőre a területileg illetékes cs. és kir. hadtest-

parancsnokság vezérkari osztályának címét írták, a belső borítékra pedig a „hírvjelenítés sajátkezü felbontásra” címzést írták.

A jelentésben sem volt szabad név szerint az adatot szolgáltató megbízott nevét szerepeltetni, helyette a fedőszámát kellett használni, mely egy törzszámól állt, ahol a számláló a cs. és kir. hadtest hadrendi számát, a nevező pedig a megbízott sorszámát jelentette.

A határszéli csendőrségnek elsősorban a külföldi országokban megszerzett információknak a határon történő átjuttatásában volt szerepe. E feladatra „közvetítő küldöncöket” szerveztek. A közvetítő küldöncök személye szigorú titkot jelentett. E feladatoknak általában a határvízi hajósokat, csempészeket, hegyi vezetőket nyerték meg. A feladatok eredményes végrehajtása érdekében a határszéli csendőrparancsnok és — ha szükséges volt — a kiküldönített törzstiszt kioktatta a közvetítő küldöncöt a közvetítendő irat célszerű elrejtéséről, vagy annak gyors megsemmisítéséről. A közvetítő küldöncök — bár békeidőben is alkalmazták őket — a legtöbb munkát, a háború kitörése után, a határzárak bevezetését követően végezték.⁷⁹

A határszéli csendőrség helye, szerepe a dualista Magyarország államapparátusában.

A határszéli csendőrség, mint a m. kir. csendőrség része, rangos helyen állt mind az államhatalmi struktúra egészét, mind a határőrizeti szervek rendszerét tekintve. A m. kir. csendőrség intézménye a dualista Magyarországon az államapparátus elit részének tekinthető. A személyi állománnyal szemben magas követelményszintet támasztottak, mely fokozott anyagi, erkölcsi megbecsüléssel párosult. A személyi állomány képzettsége a korabeli magyarországi társ fegyveres testületek színvonala felett állt. Az eredményes szolgálatellátás személyi és anyagi feltételei — a kor követelményeit figyelembe véve — szinte optimális mértékben biztosítottak voltak. A határszéli csendőrség a m. kir. csendőrség egészéhez viszonyítva is kedvezőbb képet mutatott. A határszéli csendőrséghez beosztásra kerülőket a csendőrségen belül is gondosan válogatták. A határszéli csendőrök részére külön pótlékot folyósítottak és szolgálati idejüket, nyugdíjjogosultságukat is kedvezőbbben állapították meg, mint az ország belsejében szolgálatot teljesítő csendőrökét. Speciális határőrizeti feladataik ellátásához kapcsolódóan nagyobb jogkörrel rendelkeztek, például a fegyverhasználat tekintetében is.⁸⁰

A határőrizetben résztvevő szervek: vagyis a m. kir. vámhivatalok (251 fő), a m. kir. pénzügyőrség (649 fő), a m. kir. vesztégintézetek (39 fő), a m. kir. határrendőrség (480 fő) közül a legnagyobb létszámmal rendelkezett a határszéli csendőrség (1357 fő). A határ őrzését 1912-től már szinte kizárólagosan a határszéli csendőrség végezte, de ugyanakkor korlátozott határforgalmi teendőket is ellátott.

A határszéli csendőrség a közigazgatási és igazságszolgáltatási struktúrájának nem volt alárendelve. Csupán egyes feladatok ellátására vehette igénybe a határszéli csendőrséget a vármegye apparátusa szolgabírótól felfelé, illetve a területileg illetékes m. kir. ügyészség, vagy m. kir. bíróság. Az igények jogosultságát az állományilletékes parancsnok, a kiküldönített törzstiszt döntötte el. Döntése helyességéért csak szolgálati előjáróinak tartozott felelősséggel. A határszéli csendőrség tisztí karát lényegében a kiküldönített törzstisztek alkották. Az ő társadalmi presztizsük a városi rendőrkapitányokéval, illetve a katonai rendfokozatok tekintetében az őrnagyi rangot viselő tisztekével volt azonos. A legénység helyzete, társadalmi elismerése a Monarchia had-

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ *Preyszli*: i. m. 163—167. o.

seregének altisztjeivel volt megegyező. A városi, de az állami rendőrsek legénységi állományánál is magasabb társadalmi elismerésben részesültek.⁸¹

A határszéli csendőrség költségeiről korabeli statisztikai eddig még nem került elő. Természetesen az államapparátus egy határmenti megyéjének, vagy akár a csendőrség valamely kerületének költségei is jóval magasabbak lehettek a határszéli csendőrségénél — már a méretekből adódóan is. A m. kir. határrendőrség költségvetésének összehasonlítása a határszéli csendőrségével szintén nem lenne helytálló, mert méreteivel, létszámával a két szervezet hasonlított ugyan egymásra, de feladatai és elhelyezkedése tekintetében már olyan mérvű az eltérés, hogy vizsgálódásunk nélkülözne az objektív alapot.

A határszéli csendőrség alapeleme az őrs volt, bár a határszéli csendőrség őrseinek költségvetése jelenleg még nem ismert, mégis megállapítható — becslés útján — az eltérés egy határszéli csendőrőrs és egy átlagos csendőrőrs között.

A határszéli csendőrőrsöket több soros drótakadályrendszerrel, valamint futóárok-kal és kiépített tüzelőállásokkal kellett körülvenni. Az őrs működési területén lényegében még egy őrsépületet — teljes felszerelésével — kellett fenntartani: az ún. nyári őrs objektumát. A többletköltséghez sorolható még a nyári őrs funkcionálásának idején a fenntartási költségek ill. az őrs személyi állományának határőrizeti pótléka. További ráfordítást jelentett az őrsöknek telefonnal, illetve távíróval történő ellátása, illetve ezen hírközlő eszközök kiépüléséig az ún. optikai távjelző készülékek beszerzése. A jelzett költségek egy átlagos csendőrőrs vonatkozásában nem jelentkeztek. A speciális, a határőrizeti szolgálat eredményes végzésével összefüggő felszereltség biztosítása mindenképpen többszörösére növelte a határszéli csendőrőrs fenntartási költségeit egy átlagos csendőrőrshez viszonyítva.⁸²

A román, illetve szerb határszakasszal rendelkező csendőrkerület-parancsnokságok őrseinek 20—30%-a a kikülönített törzstisztek alárendeltségében mint határszéli csendőrőrs funkcionált. Ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy a határszéli csendőrőrsök létszáma az átlagos csendőrőrs létszámát mintegy 20—25%-kal meghaladta, akkor látható, hogy a Habsburg Monarchián kívüli országokkal közös határral rendelkező m. kir. csendőrkerületek személyi állományának közel 1/3-a a határon teljesített szolgálatot.⁸³

Magyarországon a csendőrség 1913-ban 12 507 fővel teljesített szolgálatot. A személyi állomány 10,8%-a, 1357 fő végzett kifejezetten határőrizeti tevékenységet. A folyamatosan határőrizeti feladatokat ellátó határszéli csendőrség mellett a m. kir. határrendőrség hatósági területén állomásozó csendőrsapatok is bevonhatók voltak esetenként határőrizeti feladatok végrehajtásába. Ez további 2040 főt jelentett. Összesen a m. kir. csendőrség 16%-a volt mobilizálható határőrizeti akciók végrehajtására.⁸⁴

Megállapítható tehát, hogy bár országos jelentőséggel nem bírt a határszéli csendőrség, de provinciális vonatkozásban a szerb, illetve román határ mentén a legnagyobb létszámot magában foglaló belügyi szervezet volt.

⁸¹ *Csendőrségi Lapok*, Bp. 1904—1914-ig

⁸² UCS 407—413. o.

⁸³ CSZSK 1913. 103—129. o.

⁸⁴ *Parádi József*: A dualista Magyarország határőrizete. Bölcsészdoktori disszertáció (kézirat) Egyetemi Könyvtár. 131—132. o.

*A határszéli csendőrség tevékenysége
a katonai határőrizetre történő áttérés időszakában*

A katonai erőknek a magyar határőrizetben az országnak az Osztrák—Magyar Monarchián kívüli országokkal közös határszakaszán volt szerepe fegyveres konfliktus esetén. A katonai határőrvidék polgárosításával, békeidőben, a Monarchia haderejének határőrizeti tevékenysége lényegében megszűnt.⁸⁵ A hadsereg a kérdéses határszakaszokra csak háború esetén települt ki, azonban békeidőben is előfordult, hogy — elsősorban a m. kir. honvédség alakulatait — bevonták egyes határőrizeti feladatok megvalósításába, de csak alkalomszerűen, egy-egy speciális, nagyobb létszámot követő feladat végrehajtására.⁸⁶

A háború kezdeti időszakára vonatkozó határőrizeti elképzelések a század elején alakultak ki. A terveket a Császári és Királyi Hadsereg területileg illetékes hadtestparancsnokságainak vezérkari osztályain dolgozták ki. A temesvári és a nagyszombeni hadtestparancsnokságok által kidolgozott katonai határőrizeti terv a dualista Monarchia haderejében egységes elvek alapján, a helyi sajátosságok figyelembe vételével készült.⁸⁷ A tervek kidolgozása után a hadtestparancsnokságok illetékes tisztjei a m. kir. honvédség és a m. kir. pénzügyőrség helyi szervezeteinek képviselőivel bejárták a kérdéses határmenti terepszakaszokat és a helyszínen beszélték meg a háborús feladatokra történő áttérés lehetőségeit.⁸⁸ Itt pontosították a terveket a helyi adottságok figyelembe vételével.

Hogy a háborús határőrizetre történő áttérésről az őrsöket gyorsan lehessen értesíteni, illetve hogy — esetleges fegyveres harc esetén — ne legyenek a külvilágtól elzárva, úgynevezett optikai távjelző készülékekkel látták el azokat; ezek színes zászlókból és lámpákból, valamint lencséből, illetve tükrökből álltak. Ezen eszközök beszerzésére 1600 koronát biztosítottak. Alkalmazásukra a legénységet a m. kir. honvédség kijelölt tisztjei képezték ki, a tisztai állományt pedig meghívták a területileg illetékes honvéd magasabbegység tisztai továbbképzéseire, ahol ezt a témát a továbbképzésükbe beütemezték.⁸⁹

A háború esetére két időszakot különböztettek meg. Az első a hadüzenettől a mozgósítás befejezéséig tartott, a második a mozgósítás utáni időszakot ölelte fel. A mozgósítást követően a határon reguláris katonai erők alkalmazását tervezték a kor hadtudományi követelményeinek megfelelő védelmi, illetve támadó állásban. Ez már kifejezetten hadászati jellegű tevékenység lett volna. A mozgósítás befejezése előtti időszakot átmeneti folyamatnak tervezték, melynek során a határon funkcionáló fegyveres testületek elhelyezkedése, szolgálata módosul, a vezetést pedig — katonai erőssítéssel egybekötve — a haderő tisztjei vennék át. A mozgósítás befejezése után — melyre 26 napot szántak — a helyi fegyveres testületek tagjai népfőlkelő állományba mennének át az illetékes katonai parancsnokság alárendeltségében.⁹⁰

A tervezet két magyar minisztériumot érintett: a m. kir. pénzügyminisztériumot és a m. kir. belügyminisztériumot. A m. kir. pénzügyminisztériumnak a tervezet ellen nem volt kifogása, mert a XIX. sz. végén életben lévő új véderőtörvény megszüntette a pénzügyőrök honvédelmi kötelezettség alóli mentességet. A m. kir. belügyminisztérium azonban — mivel valószínűleg nem akarta elveszíteni a határmenti csendőri erőit — a kezdeti beleegyezés után a határ őrzésére alkalmazott csendőrök helyett katonákat kért a megerősített szolgálat ellátására. Végül a kérdés úgy dőlt el, hogy a határmenti csendőrök szolgálati helyükön maradtak a mozgósítást követően is és az

⁸⁵ MTT 1873/XXVII. tc.

⁸⁶ OL BM R. i. 1913. 811. sz. A honvédelmi miniszter levele a belügyminiszternek.

⁸⁷ OL BM R. i. 1907. 387. sz. A honvédelmi miniszter levele a belügyminiszternek.

⁸⁸ OL BM R. i. 1912. 226. sz. Az orsovai határrendőr kapitány jelentése a határrendőr főnöknek.

⁸⁹ OL BM R. i. 1913. 1081. sz. A nagyszombeni határrendőr kapitány jelentése a határrendőr főnöknek.

⁹⁰ OL BM R. i. 1911. 818. sz. A honvédelmi miniszter levele a belügyminiszternek.

ország belsejében szolgálatot teljesítő csendőrök állományából 637 főt irányítottak a határra, akik helyét a tartalékos állományból behívottakkal töltötték fel. A csendőri erők ilyen átcsoportosításával gyorsabban tudtak erősítést juttatni a határra, mint ha a tartalékosokat közvetlenül a határmenti őrsőkre irányították volna.⁹¹

A tervezetek szerint a határőrizetben a háborús időszakra történő átmenet kezdetét a „katonai határőrizet életbelép” telefonüzenet, vagy távirat kiadásáról számították. A távirat, ill. távmondat kézhezvétele után azon csendőrőrsöknek, illetve pénzügyőr szakaszoknak, melyeken telefonkészülék vagy közvetlen közelükben távíró állomás volt, a legsürgősebben értesíteniük kellett a tervezetben megjelölt pénzügyőr csapatokat és csendőrőrsöket. Az átmeneti időszakban a határőrizetben elsősorban a csendőri erőkre számítottak. A helyi pénzügyőr szakaszoknak a határszéli csendőrőrsökre kellett vonulniuk, és a csendőrségi parancsnokok alárendeltségébe kerültek. A határmenti pénzügyőr legénységet már békeidőben úgy válogatták össze, hogy mozgósítás esetén azonnal hadrafoghatók legyenek. Ennek biztosítása érdekében a m. kir. honvédség fegyver- és egyéb gyakorlatain is kötelesek voltak részt venni. A m. kir. pénzügyőrség sekély merülésű motoros bárkáit is bevonták a katonai határőrizetbe, mert bár az Osztrák—Magyar Monarchia hadereje számára motoros bárkákat is beszerettek a század elején, azok mély merülésük és nagy terjedelmük miatt csak csapatszállításra voltak alkalmasak. A határmenti pénzügyőrség személyzete a katonai határőrizetbe történő belépésekor népfőlkelő állományba került. Ebben a minőségben is köteles volt azonban szolgálatát a pénzügyi elveknek megfelelően teljesíteni. A m. kir. pénzügyőrség katonai határőrizetben részt vevő tagjainak illetményét felemelték és különböző pótlékokkal kiegészítették. A m. kir. pénzügyőrség helyi csapatainak a területileg illetékes csendőrőrs-parancsnoknak az alárendeltségébe kerülésével nagyjából egy időben az érintett csendőrkerületek működési területéről csendőrlegénységi erősítés is érkezett a határmenti őrsőkre, majd néhány nap múlva az ország belsejéből átcsoportosított csendőrök is megérkeztek.

A nagyszebeni hadtestparancsnokság nem tervezte új őrsök felállítását, a temesvári hadtestparancsnokság azonban a Duna mentén új őrsök felállításával is számolt tervezetében. Az erdélyi terv a meglévő csendőrőrsök határvonalát szakaszolta, meghatározva, hogy mely irányban hány főnek kell szolgálatot teljesítenie. A nagyobb létszám befogadására a csendőrőrsöknek békeidőben kellett felkészülniük és már akkor meg kellett teremteniük az elhelyezési körletek védelmének a feltételeit. Egy esetleges rajtaütésszerű támadással szemben tüzelőállásokat, futóárkokat kellett kiépíteni, illetve részben a helyüket kijelölni és védelmi tervet készíteni. 200 lépésen belül az őrs körlete körül a szabad kilövést biztosítani kellett. Azokon a helyeken, ahol — a tervezett létszámnak megfelelően — a háború kitöréséig még nem tudták kibővíteni az őrsöt, ott a közelben lévő tágas épületet, iskolát, stb. kellett lefoglalni és megerősíteni.

A pénzügyőri és a csendőri erők megérkezése után vonult a határra a fegyveres erőknek békeidőben is fegyverben álló tagjaiból a kijelölt személyi állomány. A parancsnokságot abban az esetben vette át a csapatokkal érkező katonatiszt, amennyiben rendfokozata magasabb volt a helyi csendőrparancsnokénál. Teljes egészében a vezetést a fegyveres erő tisztjei akkor vették át, amikor — a mozgósítás befejezésével — a katonai alakulatok teljes létszámmal felvonultak a határra.⁹²

A háborús tevékenységet közvetlenül megelőző időszakban nem csak a létszám változott meg a határszéli csendőrőrsökon, hanem a szolgálat jellege is módosult. A szolgálatot továbbra is járőrözéssel és figyeléssel látták el, de a járőrök sűrűsége és létszáma is nőtt. Három-hat fős járőrök voltak vezényelhetők. Valamennyi járőr csapatban egy fő helyi ismerettel bíró csendőrnek kellett szolgálatot teljesítenie. Egy-egy

91 OL BM E i. 1907. 387. sz. A belügyminiszter levele a honvédelmi miniszternek.

92 Utasítás a katonai határőrizet tárgyában. Bp., 1909. 68—76. o.

meghatározott, fontosabb irányban — folyamatosan, a nap bármely szakában — két-három járőr csapatnak kellett tartózkodnia. Fő feladatuk volt az ellenség felderítő tevékenységének megakadályozása. A Duna menti határőrizeti csendőrök feladatát képezte a vízijárművek fokozott gonddal történő őrzése is. A határőrizeti erők feladata volt még a túloldalon észlelt csapatmozgásokról a katonai parancsnokság tájékoztatása. A határátkelőhelyek döntő többségét lezárták, csendőri szárnyanként csupán egy-két átkelőhelyen engedélyezték a forgalmat.⁹³

Mielőtt a reguláris katonaság felvonult volna a határra, a mozgósítás során bevettaktókból is kaptak erősítést a határszéli csendőri erők. Határvédelmi szolgálatra elsősorban a megbízhatónak ítélt határmenti lakosokat hívták be, akik nagy helyismerettel rendelkeztek. Előnyben részesítették azokat, akik saját lóval, kerékpárral rendelkeztek. Őket lovastól, ill. kerékpárostól hívták be. A határvédelmi szolgálatra tervezett tartalékosoknak a mozgósítás elején be kellett vonulniuk a felszerelő bázisokra, majd innen kerültek vissza a kijelölt állomáshelyeikre. A határszéli csendőri erőknek kötelességük volt a hozzájuk behívásra tervezett tartalékosok figyelemmel kísérése, és a helyzetükben beállt változásokról (elköltözött, lovát eladta stb.) az illetékes katonai parancsnokság értesítése.

Az őrsparancsnoknak a szolgálatot úgy kellett megszerveznie, hogy jusson idő elsősorban a fegyverfogások és a célzott lövés gyakorlására is. Erre lényegében a tartalékos állomány megérkezése után kerülhetett sor. A m. kir. csendőrségnél a tartalékosok megérkezése után, a határ mentén húzódó vasútvonalak és az azok mellett kiépített távíró vonalak biztosítására, vasúti biztosító osztagokat hoztak létre. Minden vasútbiztosító osztag meghatározott vonalért felelt. Az osztagok pályaudvari őrsegekre, vasútiműtárgy-őrsegekre és vonalszakasz-tartalékokra oszlottak. A csendőri-őrsparancsnokoknak a vasútbiztosító osztagokkal maximális együttműködést kellett megvalósítaniuk. Szükség esetén az osztagokat mindenben segíteniük kellett.

A szomszédos országok fegyveres csapatainak betörése esetén az írásos dokumentációkat a parancsnoki állománynak meg kellett semmisítenie, és ha volt rá lehetőség, védeni kellett az őrs körletét. Amennyiben a védelem reménytelennek látszott, lesállások beiktatásával kellett visszavonulniuk. Alkalmas helyeken, az ellenséges menetoszlopok elől elrejtőzve, 2—300 m-ről ösztüzet kellett zúdítani rájuk, majd a kavardásban az új lesállási helyet elfoglalniuk. A lehetőségekhez mérten meg kellett zavarniuk az ellenséges hadtáposzlopok meneteit, az éjszakai táborhelyek nyugalmát és a magányosan, vagy kis csoportokban haladó katonákat meg kellett semmisíteniük, illetve információszerzés céljából foglyul ejteniük. A szomszédos őröknek — a saját határszakaszuk őrzésének veszélyeztetése nélkül — segítséget kellett nyújtaniuk.⁹⁴

A határszéli csendőrség a katonai határőrizetre való áttéréskor teljes egészében a cs. és kir. hadsereg átalárendeltségébe került. Helyzete bizonyos mértékig eltért a dualista Magyarország belügyminisztériumának vezető határőrizeti szervétől, a m. kir. határrendőrségtől. A m. kir. határrendőrség — mivel az ország teljes határszakaszán funkcionált — nem került teljes egészében katonai felügyelet alá. A határszéli csendőrség azonban — mivel csak a szerb és román határ mentén állomásozott — a kérdéses határszakasz hadművelési területté válásával a cs. és kir. hadsereg alárendeltségébe jutott.

A m. kir. határrendőrségnek a hadművelési területre eső kapitányságai és kirendeltségei megtartották szervezeti integritásukat, a területileg illetékes hadtestparancsnokság közvetlen és ideiglenes átalárendeltségébe kerültek. A határszéli csendőrség csapatai az őrök elhelyezési körleteinek alapvető bázisként való megtartásával ugyan, de sajátos alegységekként a felvonuló hadsereg hadrendjébe integrálódtak.

93 MRT 1915/3 389. sz. BM-rendelet.

94 Uo.

A m. kir. határrendőrségnek a hadműveleti területre eső szervezeti egységeinél a belső hierarchia és a szolgálat jellege is döntő mértékben megváltozott.⁹⁵

A magyar határőrizet a dualizmus időszakában nem volt militarizált tevékenység. A fegyveres erők csapatai békeidőben nem állomásoztak a határon. A határra felvonuló katonai erőknek nem volt helyismeretük. A határszéli csendőrség személyi állománya azonban széleskörű helyismerettel rendelkezett. Ennek elsősorban a mozgósítás azoni időszakában volt kiemelkedő jelentősége, de a későbbiek során is jól kamatozott a helyi viszonyok ismerete.

A határszéli csendőrség — a m. kir. csendőrség részeként — békeidőben is közvetlenebb kapcsolatban állt a cs. és kir. hadsereggel, mint a m. kir. határrendőrség. Háború esetén a kapcsolat szorosabbá vált, szinte a teljes beolvadás határát súrolta. Végül a háború döntötte el a háttérben mindvégig meghúzódó nagy kérdést: integráció, vagy különállás az örökös tartományok határmenti csendőri erőtől? Melyik elem fog dominálni a határszéli csendőrség fejlődésében? Békeidőben mindkét tendencia érvényesült. Az integráció irányába mutatott a testület létrehozása és kifejlésése, hiszen az örökös tartományokban is a csendőrség őrizte a határt. A szolgálati jelleg, a belső struktúra azonban a kárpát-medencei sajátosságokat tükrözte, a dezintegráció irányába hatott.

A háború oldotta meg a dilemmát. A szervezet egy harmadik nagyobb egységre, a cs. és kir. hadseregbe integrálódott, hasonlóan az örökös tartományokon belüli határmenti csapatokhoz.

A Magyar Királyi Csendőrség helye a dualista Magyarországon határőrizetében

A dualista Magyarország határőrizetének fejlődési folyamatában a csendőrség szerepe változó volt. Hazánkban és a környező országban a hangsúly a politikai határok őrizetére került. Az átállás formáját az országok belső gazdasági, társadalmi, politikai viszonyai és külkapcsolataik jellege határozta meg.

Határőrizetünkben a m. kir. csendőrség — hullámozó formában ugyan — de növekvő jelentőséggel bírt. A testületnek a határőrizetben betöltött jelentőségét elsősorban a gyarapodó létszáma, valamint a bővülő feladatai biztosították, bár tevékenységének döntő többsége a határőrizeti feladatok közül az őrzési teendőkre koncentrált.

A m. kir. csendőrség 1891-ben kapcsolódott be a határőrizetbe. Ekkorra már kialakultak, a sajátos kárpát-medencei fejlődés tapasztalatai a határőrizetben is. A m. kir. csendőrség ezeket felhasználta szolgálatellátása során, majd a csendőrségi határszolgálat tapasztalatai is hozzájárultak egy új szervezet — a polgári magyar állam első határőrizeti szakszerveinek — a m. kir. határrendőrségnek a felállításához.

1891-től 1906-ig a m. kir. csendőrségnek a határőrizetbe bekapcsolódó csapatai képezték a magyar határőrizetben résztvevő erők döntő többségét. A m. kir. határrendőrség felállításával a határszéli csendőrség határőrzési szolgálatának jelentősége mérséklődött. Eddig a pontig megegyezik a csendőrség részvételi helyzete a határőrizetben részt vevő, más fegyveres testületével, pl. a m. kir. pénzügyőrségével. Egyik szervezet sem volt határőrizeti szakszerv, csupán a testület egy bizonyos része — a m. kir. csendőrségen belül a határszéli csendőrség — más teendői mellett egyes határszakaszok őrzéssel is foglalkozott. A határőrizeti feladatokra specializálódott szakapparátus felállításával jelentőségük csökkent. A határszéli csendőrség azon-

ban — ellentétben a határőrizetben résztvevő más fegyveres testületekkel — tovább fejlődött, visszahódított pozíciókat az 1912-es átszervezéskor a magyar határőrizetben. Ez már egyedülálló, csak a határszéli csendőrségre jellemző folyamat volt. A határszéli csendőrség feladatköre nem változott, azonban a szervezet tevékenységén belül, más feladatokhoz képest, dominánssá vált.

A dualista Magyarország határőrizetébe kapcsolódott szervezetek fejlődésében ezen egyedülálló jelenségnek több oka volt. A magyar határőrizet nem volt katonai jellegű. Ebben megegyezett az örökös tartományokban alkalmazott formával és eltért a szomszédos országok gyakorlatától. Az Osztrák—Magyar Monarchia politikai kapcsolatai ugyan kielégítőek a Balkán irányában, elsősorban Szerbiával, azonban Ausztria-Magyarország számára — nagyhatalmi állása miatt — nem vált szükségessé az ország védelme érdekében közvetlenül a határra telepíteni katonai erejének egy részét.

A szerb és a román határ túloldalán a határőrizetben részt vevő fegyveresek száma azonban arra inspirálta a vezető köröket, hogy Magyarország súlyának megfelelő fegyveres létszámot biztosítsanak a határ innessó oldalára is. Erre készítették a vezetést azok a levelek is, melyeket a határszéli birtokosok és az államapparátus határszéli vezetői küldtek, akik a nemzetiségi lakosság hangulata romlásának egyik okát a magyar határőrizeti erők csekély létszámával magyarázták.

A magyar határőrizetbe mégsem iktattak katonai elemet, mert a magyar kormányok nem kívántak tartós határozatot alkalmazni a szerb és román határokon. A határ mindkét oldalán élők körében — mind a nemzetiségi, mind a magyar lakosság-nál — jelentős volt a szomszédos ország területén élő rokonság. Aktív volt a helyi árucserreforgalom is. Erdély és a Havasalföld kereskedelmi kapcsolata nagy múltra tekintett vissza. Jelentős volt a kettős birtokosok száma is. Ebben a helyzetben a határok lezárása minden bizonnyal több nehézséget okozott volna, mint amennyi eredménnyel járhatott. A határőrizetben a cél nem az elzárkózás, hanem az erőteljesebb ellenőrzés volt. Ennek a célnak felelt meg a határszéli csendőrség mert:

- már nagy tapasztalatokkal rendelkezett,
- az ország belsejéből — szükség esetén viszonylag rövid idő alatt — nagyobb létszámú csendőri erő volt mobilizálható a határőrizeti feladatok eredményes ellátásának megsegítésére;
- a m. kir. határrendőri őrségek helyett határszéli csendőrség fejlesztésével a struktúra tekintetében egységesebb képet mutatott a Monarchia határőrizete;
- a határszéli csendőrség — az elsősorban nemzetiségi lakosság által lakott területen — szolgálatellátásának jellegéből, jogosultságaiból adódóan az ország fegyveres testületei közül a legeredményesebben volt alkalmazható a rend folyamatos fenntartására.

1891-től 1914-ig, a katonai határőrizetre történő átállás előkészületi szakaszában, a határőrizetben részt vevő fegyveres testületek közül a határszéli csendőrség volt a legalkalmasabb az átállás biztosítására. Sajátos módon azonban az a tevékenység — a katonai határőrizetre történő átállás biztosítása —, amely a testület súlyát ebben az időszakban növelte a határőrizetben, egyben pozícióinak gyengülését is eredményezte.

A katonai határőrizetre történő áttéréssel ugyanis a határszéli csendőrség súlya eltörpült a határra felvonuló katonaság mellett. A m. kir. csendőrség a magyar határőrizetben többé nem vett részt olyan súllyal, mint a határszéli csendőrség funkcionálása idején.

Összességében a m. kir. csendőrség tevékenysége a magyar határőrizet dualizmus-kori időszakában pozitívnak tekinthető. A csendőrség intézményének a határőrizet-

ben való alkalmazása leglényegesebb eredménye, hogy a kiegyezés után a Habsburg-hadsereg alakulatai helyett magyar fegyveres testület volt alkalmazható határaink őrzésére és ez a testület már teljes egészében polgári típusú volt, szemben a katonai határőrvidékkel. További pozitívuma a testület alkalmazásának, hogy létrehozásának és fejlesztésének célja a határmenti kapcsolatoknak az államközi szerződésekben és hagyományokban nyugvó biztosítása volt. Természetesen a határszéli csendőrség tevékenysége nem lehetett sem liberálisabb, sem konzervatívabb a kormány politikai irányvonalánál.

FÜGGELÉK

A jegyzetek rövidítései

OL BM Á i.
OL BM R i.
OL min. eln. i.
OL MT i.

Levéltári anyag

Országos Levéltár, belügyminisztériumi általános iratok
Országos Levéltár, belügyminisztériumi rezervált iratok
Országos Levéltár, miniszterelnöki iratok
Országos Levéltár, minisztertanácsi iratok.

Jogszabálygyűjtemények

MTT Magyarországi Törvény Tár. (Szerk: dr. Térfi Gyula) Bp., 1915. (1868—1914)
MRT Magyarországi Rendeleték Tára. (Szerk: Ráth Mór) Bp., 1915.
BK Belügyi Közlöny, Bp., 1905—1914.

Zsebkönyvek, szabályzatok

CSZSK Csendőrségi Zsebkönyvek. Bp., 1887—1914.
SZUCS Szervezeti és Szolgálati Utasítás a m. kir. csendőrség számára. Bp., 1887.
UCS Utasítások a m. kir. csendőrség számára. Bp., 1912.